

А.С. Олійник

*Конституційне
законодавство
України*

Гендерна експертиза

ПРОЕКТ "ГЕНДЕРНА ЕКСПЕРТИЗА УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА"

ПРОГРАМА ПРООН "СПРИЯННЯ ГЕНДЕРНІЙ РІВНОСТІ"
МІЖНАРОДНИЙ ФОНД "ВІДРОДЖЕННЯ"
ЛІГА ЖІНОК-ВИБОРЦІВ УКРАЇНИ "50/50"

А. С. ОЛІЙНИК

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

ГЕНДЕРНА ЕКСПЕРТИЗА

Логос
Київ — 2001

Олійник А. С.

О-54 Конституційне законодавство України: Гендерна експертиза.—
К.: Логос, 2001.— 77 с.
ISBN 966-581-312-9

Видання присвячене гендерній експертизі конституційного законодавства України. З позиції принципу рівності прав і свобод жінки та чоловіка розглядаються положення Конституції України, законодавства про вибори, громадянство, політичні партії та об'єднання громадян. Автором охарактеризовані національні організаційно-правові механізми забезпечення рівності прав, свобод та обов'язків жінки і чоловіка.

Видання розраховане на спеціалістів із питань юриспруденції, політології, гендерної проблематики, народних депутатів України, а також на широке коло читачів, які цікавляться проблемами захисту прав людини та гендерної рівності.

Видання здійснюється в рамках проекту “Гендерна експертиза українського законодавства”, який впроваджується за сприяння і фінансової підтримки Програми ПРООН “Сприяння гендерній рівності” та Міжнародного фонду “Відродження” і реалізується Всеукраїнською громадською організацією “Ліга жінок-виборців України 50/50”.

Редактор *Ольга КУЗЬМИНА*

ОЛІЙНИК Алла Сергіївна

Кандидат юридичних наук, науковий консультант судді Конституційного Суду України. Спеціалізується у галузі конституційного і парламентського права. Науковий інтерес становить також конституційне і цивільне судочинство. Останні роки виявила зацікавленість до конституційного забезпечення гендерної проблематики в Україні.

Має певний досвід законотворчої діяльності. У 1998 році у складі робочої групи брала участь у розробці проекту Закону України “Про статус народного депутата України”, а також законопроекту “Про закони та законодавчу діяльність в Україні”. Залучалася Інститутом законодавства Верховної Ради України до розробки проекту “Державної програми розвитку законодавства України до 2002 року”.

Займається викладацькою діяльністю.

ВСТУП

У 2001 р. Україна відзначила десятиліття державної незалежності і п'ятиріччя з часу прийняття Конституції України. Здавалося б, невеликий відрізок часу, та він був надзвичайно насичений і спресований світовими подіями, в яких брала участь Україна, і внутрішніми перетвореннями, серед яких важливе місце посідає конституційне новотворення.

Конституція України 1996 р. визначила правові засади реформування українського суспільства і державних інститутів. Її положення вказують на ставлення до людини як найвищої соціальної цінності, на повагу до її гідності, на необхідність забезпечення мінімальних гарантій життєдіяльності та вільного розвитку особи незалежно від статі.

У Конституції України втілено визнаний міжнародним співтовариством принцип рівності прав і свобод жінки і чоловіка. Рівні права та можливості соціальних статей є одним із основних принципів демократії і поваги до людини. Важливою складовою становлення демократії є гендерна демократія, яка забезпечує реалізацію конституційних прав і свобод людини без дискримінації за ознакою статі. Становлення справжньої демократії в усіх напрямках може відбуватися тільки в такому суспільстві, де реальним є принцип рівної й рівноцінної громадянської гідності жінок і чоловіків, забезпечення рівних можливостей кожному із його членів. У свою чергу гендерна демократія вимагає суттєво нового гендерного мислення і відповідної гендерної культури. В українському суспільстві відбуваються, хоча й досить повільно, зміни у гендерних взаємовідносинах. Вони зумовлені як внутрішніми національними гендерними перетвореннями, так і впливом світової гендерної культури, що набуває розвитку, та утвердженням міжнародних стандартів людських прав жінок і чоловіків.

Світове співтовариство виробило міжнародні гендерні стандарти, гендерні принципи, гендерні напрями діяльності. Україна як

член ООН, Ради Європи, як європейська держава, визнала і відобразила їх у своєму Основному Законі. В Конституції України містяться стандарти в сфері гендерної рівності, що закріплені в Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. На сучасному етапі в рамках міжнародного співтовариства та активізації відносин між його суб'єктами в Україні зберігається тенденція впливу міжнародних норм на національне законодавство.

Проведення під егідою ООН упродовж останньої чверті ХХ ст. чотирьох всесвітніх конференцій зі становища жінок свідчить, що спільним для всіх держав світу є забезпечення соціально-статевої рівності людей на всіх рівнях — національному, регіональному та міжнародному. В контексті світового співтовариства, міжнародного спілкування, глобалізації проблеми соціально-статевої рівності людей перед Україною стоїть завдання забезпечення прав людини незалежно від статі. Таке зобов'язання України впливає з Конституції України, в якій визначено шлях гендерного розвитку і наповнення гендерним компонентом усього національного законодавства.

На виконання Конституції України прийнята низка законів і підзаконних актів. І все ж незаперечним залишається той факт, що забезпечення рівної участі жінок нарівні з чоловіками в усіх сферах життя є недостатнім і вкрай повільним. Формально маючи однакові з чоловіками права і свободи, жінки і далі продовжують відчувати гендерну дискримінацію. Соціально-економічна реформа, запровадження ринкових відносин стали причиною нових негативних тенденцій у становищі жінок у сфері праці, соціального захисту, охорони здоров'я, відсторонення їх від участі у прийнятті рішень, особливо у вищих ешелонах влади.

Така гендерна ситуація в країні зумовлена значною мірою відсутністю на сучасному етапі розвитку української державності глибокого осмислення концепції рівності прав і свобод жінки та чоловіка. Навіть у юридичній літературі, присвяченій правам і свободам людини і громадянина, майже не звертається увага на проблему рівності прав жінки і чоловіка в аспекті гендерного зрізу україн-

ського суспільства, забезпечення однакових можливостей і гарантій захисту їх прав і свобод.

В Україні також відсутні чітко вироблені й сформульовані політичні стратегії, спрямовані на втілення гендерної рівності. На втілення рівних прав і свобод жінки і чоловіка не є чітко орієнтована і правова політика. Відсутні гендерні підходи і гендерні стратегії в національному законодавстві.

У конституційний розвиток України, встановлення гарантій і забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків щодо реалізації їх конституційних прав значний внесок повинна зробити юридична наука. Об'єктом її особливої уваги має стати зміст та складові принципу гендерної рівності, механізм його реалізації та забезпечення, вдосконалення гендерних аспектів права. З теоретичних позицій юридична наука повинна визначити загальну стратегію і пріоритетні напрями законодавчої діяльності щодо забезпечення рівних прав і свобод жінки і чоловіка, створення рівних можливостей їх реалізації відповідно до Конституції України та міжнародних зобов'язань України.

Утвердження рівності прав і свобод між соціальними статями, забезпечення між ними партнерства, взаємної відповідальності, взаємоповаги зумовлюють необхідність становлення в Україні нової галузі права — гендерного. У зв'язку із зростанням значення права загалом як найбільш дієвого чинника реформування державних і суспільних інститутів, його впливу на суспільні процеси гендерне право разом з іншими галузями права забезпечувало б становлення демократичної, соціальної, правової держави, повагу до людини і захист її прав, свобод, виконання обов'язків, встановлення відповідальності незалежно від статі.

У системі національного права провідну роль відіграє конституційне право. Воно регулює основоположні суспільні відносини у сфері здійснення влади українським народом. За допомогою Конституції України конституційне право інтегрує в систему всі галузі національного права. Норми конституційного права є вихідними для всіх галузей права, що в свою чергу регулюють суспільні відносини на основі приписів Конституції України.

Конституція України є основним елементом конституційного законодавства, яке встановлює загальну міру свободи особистості в

системі відносин суспільство — держава — особистість, визначає функції держави, структуру законодавства. Від якості конституційного законодавства, його відповідності Конституції України залежить конституційність галузевого законодавства та наповнення його гендерним змістом.

Прийняття Конституції України як основи політики рівних прав і можливостей щодо обох статей зумовлює необхідність формування нового конституційного законодавства, яке має стати вираженням рівності жінок і чоловіків, засобом забезпечення їх рівних прав і свобод, основою організації і функціонування держави в інтересах людини і громадянина незалежно від статі.

Провідна роль у вирішенні цього завдання належить Верховній Раді України. Від того, наскільки законодавець у своїй діяльності враховуватиме гендерний компонент, залежить прогрес у подоланні гендерної дискримінації і встановлення гендерної демократії в Україні. У зв'язку з цим виникла необхідність провести гендерну експертизу українського законодавства, ядро якого складає Конституція України.

Метою цієї експертизи є аналіз гендерного конструкту Конституції України та його вплив на конституційне законодавство, оцінка гендерного компонента в конституційному законодавстві, його відповідність Конституції України, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, виявлення гендерних проблем, які вимагають законодавчого вирішення, вироблення пропозицій щодо гендерного вдосконалення конституційного законодавства.

У цій праці здійснена перша спроба гендерного виміру конституційного законодавства. Авторка прагнула провести аналіз положень Конституції України та інших законів України, які є найбільш чутливими у гендерному відношенні і в яких можуть бути закладені правові механізми забезпечення і дотримання принципу гендерної рівності. Вона намагалася звернути увагу законодавця, а також інших політико-владних структур на необхідність вирішення проблеми гендерної рівності в Україні за допомогою творення нового законодавства, яке свідчило б про тверду політичну волю втілювати конституційний принцип рівності прав і можливостей у практику.

Розділ 1. ГЕНДЕРНИЙ КОНСТРУКТ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 1996 р.

Визначення гендерної стратегії розвитку суспільства і держави в Конституції України

Основний Закон закріпив один із основних принципів правового статусу людини — принцип рівноправності, тобто рівності прав і свобод. Особливо наголошено на рівності прав жінки і чоловіка. В концептуальному плані цей принцип проймає всі конституційні права і свободи.

Конституція України є Основним Законом держави і суспільства. Вона виступає орієнтиром розвитку держави і суспільства, визначає стратегію розвитку. Важливим для утвердження рівності прав жінки і чоловіка є розділ I “Загальні засади” Конституції України, в якому закладено гендерну стратегію розвитку України.

У Конституції України проголошена *демократичною, соціальною правовою* державою (ст.1). Основні ознаки і принципи цих якісних характеристик розкриваються й в інших конституційних нормах. В аспекті гендерного конструкту це означає, що держава, закріпивши відповідні положення, не лише продекларувала, а й узяла на себе зобов’язання через організаційні та правові механізми реально забезпечити рівність прав жінки і чоловіка, гарантувати її.

Конституція України заклала демократичні основи розвитку держави: народовладдя (ст. 5), політичний плюралізм (ст. 15), рівність і свобода громадян (ст. 21, 23), невідчужуваність прав і свобод людини (ст. 21). У комплексі вони складають політико-правовий фундамент гендерної рівності.

Відповідно до Конституції України єдиним джерелом влади в нашій державі є народ (частина друга ст. 5). Отже, влада належить усьому народу України, який становлять громадяни обох статей усіх національностей. У розвинутій демократичній державі, якою

за Конституцією має стати Україна, влада належить громадянам чоловічої і жіночої статей як рівноправним.

Визначений Конституцією України демократичний характер держави передбачає реальну збалансовану участь жінок і чоловіків у прийнятті рішень, призначення жінок нарівні з чоловіками на відповідні посади в усіх ешелонах влади, створення і законодавче закріплення рівних умов для рівної участі обох соціальних статей у здійсненні влади, наданої їм Основним Законом.

Зазначені положення Конституції України є цінностями й надбаннями світової цивілізації. Вони перевірені практикою й соціальним розвитком у розвинутих демократичних країнах.

Конституція України встановлює, що "ніхто не може узурпувати державну владу" (частина четверта ст. 5). Отже, Конституція України забороняє узурпувати державну владу владним структурам, політичним партіям і рухам та іншим суб'єктам політичної діяльності. В гендерному аспекті це також означає неприпустимість у суспільно-політичній практиці узурпувати державну владу громадянами тільки однієї статі.

Конституцією Україна проголошена соціальною державою. На нинішньому етапі трансформації українського суспільства в напрямі створення соціальної держави надзвичайно важливим є врахування гендерного чинника. Соціальна держава не може і не повинна відображати інтереси окремих груп та верств. Соціальна держава покликана забезпечувати економічні і соціальні права і свободи людини незалежно від статі. Перед громадянами обох соціальних статей вона має відповідні обов'язки: звести до мінімуму соціально-статеву нерівність між жінками і чоловіками, створити умови для вільного і всебічного розвитку особистості обох статей, реалізації їх конституційних прав і свобод, обов'язків і відповідальності, законних інтересів у поєднанні з інтересами суспільства.

У Конституції України 1996 р. закладено ознаки правової держави: гарантованість основних прав і свобод людини і громадянина; демократична форма правління; поділ влади; верховенство права і верховенство Конституції; взаємна відповідальність особи і держави. У правовій державі права людини гарантуються і забезпечуються незалежно від статі. Верховенство права передбачає утвер-

дження справедливості, гуманізму, рівності, інших загальнолюдських цінностей щодо жінки і чоловіка як рівноправних соціальних суб'єктів. Отже, положення ст.1 Конституції України про те, що Україна є демократичною, соціальною і правовою державою, є визначальним для гендерної модернізації суспільства і держави в соціально-політичній, економічній та інших сферах суспільного життя. Інші положення Конституції України розкривають зміст демократичної, правової, соціальної держави.

Визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю є однією із складових засад конституційного ладу України. Людина отримала якісно новий статус. Як найвища соціальна цінність людина незалежно від статі відповідно до міжнародно-правових актів наділяється Конституцією України правами, свободами і обов'язками. Діяльність держави спрямована на утвердження і забезпечення прав і свобод людини незалежно від статі.

Важливим у гендерному аспекті є положення Конституції України про те, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Цей принцип є пріоритетним у правовій державі. Сутнісними властивостями права є справедливість, гуманізм, свобода, які в свою чергу передбачають рівність людей у суспільних відносинах, складовою яких є гендерні відносини.

Проголошення Конституцією України принципу верховенства права передбачає і відповідність законів вимогам права. Закон має бути правовим. Це відбувається тільки тоді, коли в його основі лежать ті самі цінності, що й в основі права. В такому разі закон захищає права і свободи людини і громадянина незалежно від статі, закріплює однакові стартові можливості для всіх.

Конституція України вперше визначила, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Ратифіковані Україною міжнародні договори можуть вносити конкретні зміни в національне законодавство. Оскільки міжнародно-правова система сформована як система захисту прав людини, то ратифіковані Україною міжнародні договори покладають на неї певні зобов'язання: втілення в життя принципу верховенства права, приведення національного законодавства відповідно до загальновизнаних принципів

і норм міжнародного права, а отже, врахування і гендерного конструкту в законодавстві і його реалізація на практиці.

Розділ I “Загальні засади” Конституції України є провідним у її структурі, має особливе значення як для самої Конституції України, так і для всієї системи національного законодавства. Закладений у Конституції України гендерний конструкт визначає спрямованість розвитку суспільства і держави, всієї правової системи в аспекті забезпечення рівних прав, свобод, можливостей, обов’язків громадян України. Він дає можливість особі незалежно від статі відчувати себе гідно в суспільстві і в державі, вимагати поваги до себе з боку держави та осіб протилежної статі.

Конституція України як відображення реальних гендерних потреб у розвитку українського суспільства

Будь-яке суспільство стратифіковане на верстви залежно від доступу до влади, власності тощо. Існують різні типи стратифікації. Водночас кожному суспільству притаманна універсальна модель стратифікації: поділ людей за статтю — жінка і чоловік.

Поділ на жіночий і чоловічий рід (gender) зумовлений соціальним відображенням біологічної суті. Гендер характеризує завдання, функції і ролі кожної статі в суспільстві, в його громадському і приватному житті. Поняття “гендер” означає, що ролі жінок і чоловіків у суспільстві конструюються і визначаються соціально. Їх зміна залежить від місця, часу, культури і традицій у суспільстві. Зміна ролей жінок і чоловіків, зумовлена справедливим розподілом матеріальних ресурсів, закріпленням прав, свобод і обов’язків, сприяє досягненню гармонії в суспільстві і забезпеченню прав людини.

В Україні поняття “гендер”, “гендерна рівність” ще не стали загальноприйнятими і бажаними. Водночас у цивілізованих країнах уже навіть не прийнято обговорювати питання змісту гендерної рівності, настільки воно стало звичним, загальноприйнятим. У них йдеться про масштаби її втілення в життя. У цьому плані рівень цивілізованості українського суспільства далеко не відповідає рівню розвинутих країн. Такий стан речей є закономірним наслідком системи влади, політичного режиму, які існували в радянській державі. Остання заперечувала принцип поділу влади, визнання

пріоритету прав людини над пріоритетом прав держави, ідею свободи людини, не розглядала право як міру свободи.

Прийняття Конституції України кардинально змінило ціннісні орієнтири держави, серед яких — утвердження рівності прав, свобод жінки і чоловіка. Права людини можуть бути повноцінно реалізовані лише в правовій державі. Тоталітарний режим несумісний із рівністю навіть у разі проголошення її в конституції. Тільки в правовій і демократичній державі може поставати і вирішуватися питання рівності соціальних статей. Тому закріплення в Конституції України правового, демократичного характеру держави означає, що в Основному Законі юридично закладено підвалини гендерного підходу до оцінки основних прав людини і громадянина в Україні. Ці права гарантуються Конституцією України та низкою міжнародних документів з прав людини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Вперше рівноправність юридично була закріплена у французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р: “Люди народжуються і залишаються вільними і рівними в правах”. У радянський період держави рівноправність жінок і чоловіків була офіційно визнана і юридично закріплена. Положення щодо рівноправності жінок і чоловіків містили Конституції СРСР 1936, 1977 р.

Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки 1978 р. також містила положення щодо рівності громадян. Наведемо, як приклад, ці статті.

Стаття 32. Громадяни Української РСР є рівними перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Рівноправність громадян Української РСР забезпечується в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя.

Стаття 33. Жінка і чоловік мають в Українській РСР рівні права.

Здійснення цих прав забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у здобутті освіти і професійної підготовки, у праці, винагороді за неї і просуванні по роботі, у громадсько-політичній і культурній діяльності, а також спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства та дитинства, включаючи

надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям, поступове скорочення робочого часу жінок, які мають малолітніх дітей.

Стаття 51. Сім'я перебуває під захистом держави.

Шлюб ґрунтується на добровільній згоді жінки та чоловіка; подружжя є повністю рівноправним у сімейних відносинах.

Держава виявляє піклування про сім'ю шляхом створення і розвитку широкої мережі дитячих закладів, організації і вдосконалення служби побуту та громадського харчування, виплати допомоги в разі народження дитини, надання допомоги і пільг багатодітним сім'ям, а також інших видів допомоги сім'ї.

Положення зазначених статей Конституції (Основного Закону) УРСР 1978 р. за своїм змістом були аналогічні положенням відповідних статей Конституції (Основного Закону) СРСР 1977 р., що було характерно для законодавства республіки в складі федеративної держави. У радянський період становище жінок суттєво поліпшилося, хоча існувала так звана прихована дискримінація, реальна нерівність можливостей жінок і чоловіків у суспільстві. Водночас про усвідомлення державою того факту, що юридична і фактична рівність можливостей обох соціальних статей не збігається, свідчить закріплення принципу гендерної рівності в радянських конституціях.

Незважаючи на конституційне закріплення рівноправності жінок і чоловіків, у радянський період державності фактичної рівності не існувало. Офіційна ідеологія рівноправності маскувала фактичну дискримінацію жінок у всіх сферах життя і патріархальну ідеологію їх сімейного призначення. Інакше після прийняття Конституції України 1996 р. питання щодо рівності статей не порушувалося б у незалежній Українській державі. Цей факт ще раз переконує в тому, що лише закріплення принципу рівноправності жінок і чоловіків на конституційному рівні і навіть розвиток його в галузевому законодавстві не вирішує цієї проблеми. Легітимність конституційних і законодавчих положень щодо гендерної рівності залежить від їх визнання, розуміння і підтримання суспільством і державою.

Закріплення принципу рівноправності жінок і чоловіків у Конституції СРСР 1977 р. та Конституції УРСР 1978 р., постійне наголошування державою і Комуністичною партією на відсутності дискримінації щодо жінок сформувало відповідну суспільну свідомість членів українського суспільства. Вона накладає відбиток і на суспільну

свідомість сучасного українського суспільства, більшість членів якого поки що не розуміє, а нерідко і не бажає зрозуміти необхідність порушення та вирішення питання гендерної рівності.

З метою подолання існуючої дискримінації жінок у Конституції України 1996 р. особливо наголошено на рівності прав жінки і чоловіка. В комплексі з іншими конституційними положеннями це положення спрямоване на проведення такої державної політики, яка забезпечила б комплексне розв'язання проблеми дискримінації за ознакою статі в Україні.

Водночас проголошення незалежності України, демократичні перетворення, входження її в світове співтовариство зумовлюють необхідність критичного переосмислення патріархальної ідеї розподілу соціальних функцій жінки і чоловіка, перегляду законодавства та створення відповідного механізму реального забезпечення принципу рівності прав і свобод жінки і чоловіка.

В історичному плані реалізація принципу рівноправності відбулася завдяки міжнародному праву. Історичні зміни у всіх сферах життя суспільства вимагають і в Україні нового підходу до оцінки і затребування потенціалу жіночої статі.

У Конституції України знайшли відображення міжнародні стандарти концепції прав людини. Так, комплекс прав і свобод людини і громадянина, які закріплені в другому розділі "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина" Конституції України відповідає Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Міжнародному пакту про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р., в яких рівність прав жінки і чоловіка розглядається як визначальне право. Тим самим Конституція наголосила, що суспільство має соціально-статеву структуру, де існує нерівність і де утвердження рівності є історичним завданням.

Прє рівноправність жінок і чоловіків говориться в преамбулі Статуту Організації Об'єднаних Націй. У ст. 1 Загальної декларації прав людини проголошено: "Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у ставленні один до одного в дусі братерства". Загальна

декларація прав людини складається з преамбули і 30 статей. Нею визнається кілька аспектів прав для всіх людей. Право на рівність серед прав і свобод людини знаходиться на першому місці. На основі Загальної декларації прав людини були прийняті численні міжнародно-правові акти, які забороняють порушення принципу рівноправності.

Проблема рівності пов'язана із дискримінацією (з лат. *discriminatio* — відмінності). Дискримінація за ознакою статі (*sex discrimination*) призводить до проявів переваги однієї статі над іншою, вкорінення ідеї про вищість або підлеглість однієї статі щодо протилежної. Ця пряма дискримінація виправдовує верховенство чи панування однієї статі над іншою. Такі прояви дискримінації були засуджені Декларацією про рівноправність жінок та чоловіків, прийнятою Комітетом міністрів Ради Європи 16 листопада 1988 р. Дискримінація за ознакою статі в політичній, економічній, соціальній, культурній та в інших сферах перешкоджає використанню та здійсненню прав та свобод людини. Порівняно з Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок ця Декларація містить гендерний підхід щодо втілення принципу рівності прав і свобод обох соціальних статей.

Генеральна асамблея ООН 18 грудня 1979 р. на 34-й сесії схвалила Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Ця Конвенція набула чинності для України 3 вересня 1981 р. У ній визначається поняття дискримінації, яке стосується не лише юридичної рівноправності, а й фактичного становища жінки і чоловіка. На відміну від інших міжнародних угод ця Конвенція присвячена ліквідації всіх форм дискримінації, а не тільки ліквідації дискримінації за ознакою статі.

Дискримінація щодо жінок означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їх сімейного стану, на основі рівноправності жінок і чоловіків, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі (ст. 1 Конвенції).

Відповідно до положень ст. 2 цієї Конвенції держави-сторони засуджують дискримінацію щодо жінок у всіх її формах, зобов'язу-

ються включити принцип рівноправності жінок і чоловіків у свої національні конституції або інше відповідне законодавство, забезпечити за допомогою закону й інших відповідних заходів практичне здійснення цього принципу; вживати відповідних законодавчих та інших заходів, включаючи санкції там, де це необхідно, що забороняють будь-яку дискримінацію щодо жінок; встановити юридичний захист прав жінок на однакових засадах з чоловіками та забезпечити за допомогою компетентних національних судів та інших державних установ ефективний захист жінок проти будь-якої дискримінації; вживати всіх відповідних заходів, включаючи законодавчі, щодо зміни або скасування чинних законів і практики, що являють собою дискримінацію щодо жінок.

Україна, ратифікувавши Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, підтвердила свою готовність здійснювати політику ліквідації дискримінації щодо жінок та забезпечити втілення в життя принципу рівноправності між обома статями. Закріплення цього принципу в Конституції України є одним із кроків на цьому шляху. Необхідно підкреслити, що принцип гендерної рівності з'явився в законодавстві більшості країн, які ратифікували цю Конвенцію. Водночас у переважній більшості країн, що мають соціально-економічні проблеми, гендер не розглядається пріоритетним напрямом розвитку суспільства. Зокрема, у країнах СНД ідея "гендерної політики" ще не є складовою внутрішньої політики. Вирішення цієї проблеми переважно зводиться до поліпшення становища жінок. Проте проблема гендерної рівності полягає в партнерстві між жінками і чоловіками, наданні обом статям рівних можливостей для реалізації конституційних прав і свобод, встановлення однакової відповідальності, забезпечення участі жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності.

Завдання ліквідації прямої дискримінації жінок стояло перед всіма країнами в минулому столітті. Є воно актуальним і в нинішньому ХХІ ст.

Дискусії серед окремих українських політиків про проблеми гендерної рівності в Україні ще й досі нерідко викликають посмішку або розглядаються як феміністичні забави. Прикладом подолання таких стереотипів і упередженого ставлення до цієї проблеми серед країн колишнього СРСР є Литва. Прийняття цієї державою в грудні

1998 р. (набрав чинності 1 березня 1999 р.) Закону про рівні можливості, а також заснування установи, яка наглядає за його дотриманням — Уповноваженого (омбудсмена) із рівних можливостей жінок і чоловіків — є серйозними кроками у напрямі досягнення гендерної рівності. Управління омбудсмена з проблем рівноправності в Литві наглядає за тим, щоб не допускалася соціально-статева дискримінація. Закон про рівні можливості містить певні заборони щодо поширення в суспільстві поглядів, які пропагують зверхність однієї соціальної статі над іншою. Показовою в цьому плані є кількість скарг потерпілих залежно від статі, у 1999 р. серед яких до управління звернулись 87 % жінок і 13 % чоловіків. У 2000 р. ситуація докорінно змінилася. Нині основними позивачами є чоловіки, на яких припадає 58 % усіх скарг, тоді як скарги жінок становлять 42 %¹.

Утвердження рівноправності жінок і чоловіків потребує нового мислення, в межах якого усуваються стійкі гендерні стереотипи про роль і місце жінки і чоловіка в суспільстві, в його політичній сфері, і на рівні прийняття рішень. Україна ще не створила усталених демократичних форм і державної практики щодо реального втілення принципу гендерної рівності. Водночас відповідно до взятих нею міжнародних зобов'язань, проголошення прогресивних конституційних засад, вирішення гендерної проблеми набуває винятково важливого значення. Це зумовлено і тим, що права жінок належать до сфери прав людини, утвердження й забезпечення яких є головним обов'язком Української держави. У Декларації про рівноправність жінок та чоловіків, прийнятій Комітетом Міністрів Ради Європи 16 листопада 1988 р. наголошується, що рівноправність жінок і чоловіків належить до основних прав людини.

Необхідно відзначити, що на сучасному етапі в Україні є певні зрушення у вирішенні проблеми гендерної рівності. Важливими у цьому напрямі є Указ Президента України “Про підвищення соціального статусу жінок в Україні” від 25 квітня 2001 р. та виявлення законодавчої ініціативи народними депутатами України

¹ Із виступу Уповноваженого з рівних можливостей (Литва) на конференції “Рівні можливості для позитивних змін у суспільстві”, яка відбулася у м.Києві 19-20 квітня 2001 р.

М. Ковалком, І. Остащем, З. Ромовською, К. Самойлик щодо подання до Верховної Ради України проекту Закону України “Про державні гарантії рівних прав та можливостей чоловіків і жінок”.

Відповідно до Указу Президента України одним із головних напрямів діяльності органів виконавчої влади є реалізація державної політики щодо поліпшення становища жінок, створення більш сприятливих умов для забезпечення жінкам рівних із чоловіками можливостей брати участь у політичному і суспільному житті країни. Реалізація цього положення Указу Президента України означає проведення антидискримінаційної соціально-статевої політики, встановлення державою спеціальних заходів щодо захисту рівності в тих сферах, де є її порушення.

У Пекінській платформі дій Четвертої Всесвітньої Конференції зі становища жінок (Пекін, 1995 р.) наголошувалось, що уряди не тільки повинні утримуватися від порушення прав усіх жінок, а й здійснювати активні зусилля з метою заохочення і захисту цих прав. На певному етапі запровадження принципу рівноправності допустимі відповідні тимчасові спеціальні заходи, спрямовані на прискорення встановлення реальної рівноправності жінок і чоловіків. Водночас вирішення гендерних питань потребує наявності державної гендерної стратегії, відповідно до якої увага влади буде спрямована на правовий статус кожної статі.

Важливо, щоб позитивні зрушення, які намітилися у вирішенні гендерних проблем в Україні, були розгорнуті на практиці за допомогою вироблення й здійснення конкретних заходів.

Проголошення України суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1 Конституції України) передбачає формування громадянського суспільства, в якому права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, її відповідальності перед людиною за свою діяльність (ст. 3 Конституції України). Громадянському суспільству, яке є основою правової держави, притаманні процеси досягнення свободи, рівності, справедливості. Ці процеси потребують законодавчих гарантій юридичної рівності людей, що є однією з основних ознак вільного функціонування громадянського суспільства.

Основні гендерні положення, закріплені в Конституції України

У Конституції України, як і в конституціях більшості держав світу, закріплюються три складові принципу рівності: рівність громадян перед законом, рівність незалежно від раси і національності, рівність жінки і чоловіка. Рівність перед законом означає, що дія закону поширена на всіх, незалежно від будь-яких обставин та якостей особи. Рівність незалежно від раси і національності означає, що права громадян не залежать від кольору шкіри та їх національності. Рівність жінки і чоловіка передбачає однакові можливості соціальних статей для участі в усіх сферах суспільного життя, зокрема також рівноправного становища в сім'ї.

Принцип рівноправності є одним із визначальних принципів правового статусу людини і громадянина. Закріплення принципу рівності прав жінки і чоловіка є важливим для забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Концептуальне положення рівності всіх людей, що органічно передбачає рівність соціальних статей, міститься в ст. 21 Конституції України: "Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними". В цій статті відображені ідеали свободи та людської гідності. Рівність людей розглядається з позиції природних прав, які належать кожній людині — жінці чи чоловікові — від народження, які існують незалежно від діяльності держави. Їх захист і гарантування є важливим обов'язком демократичної держави і показником рівня такої демократичності.

Для забезпечення рівності соціальних статей велике значення має і ст. 23 Конституції України: "Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості". Із змісту цієї статті випливає, що кожна людина незалежно від статі користується в суспільстві всіма закріпленими в законодавстві правами, використовує їх для розвитку своїх здібностей на свій розсуд. Будь-яка особа повинна поважати права інших та не порушувати їх. Отже, будь-яке порушення права, в тому числі й гендерного, має означати протиправні дії й суперечити цій нормі.

Найбільш системно положення щодо рівності соціальних статей сформульовані в ст. 24 Конституції України. В ній закріплено важливий аспект принципу рівності: необхідність застосування однакових стандартів прав і обов'язків до всіх без винятку осіб. Отже, абсолютно виключаються соціально-статеві обмеження в будь-якій сфері. Громадяни України — і чоловіки, і жінки можуть користуватися на рівних підставах усім обсягом конституційних прав і свобод без дискримінації з боку держави або інших осіб за будь-якими мотивами. Абстрактне поняття рівності в ст. 24 Конституції України визначається конкретно сферою застосування і такими критеріями, як раса, колір шкіри, походження особи, стать тощо.

В конституціях держав принцип рівності формулюється по-різному: прямо (позитивно); у вигляді заборони дискримінації; через поєднання цих двох способів. При позитивному способі конституція встановлює або констатує, що суб'єкт має відповідне право. При негативному способі конституція забороняє будь-якому суб'єкту порушувати або обмежувати певне право або певну свободу. Поєднання цих способів означає наявність як надання прав, так і певних аспектів заборони у формулюваннях.

Частина перша ст. 24 Конституції України сформульована за допомогою позитивного способу: “Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом”.

Негативний спосіб формулювання принципу рівності статей застосований у частині другій ст. 24 Конституції України: “Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками”.

Отже, в Основному Законі принцип рівності конституційних прав і свобод та рівності громадян перед законом сформульовано через поєднання позитивного і негативного способів викладу. Цей прийом законодавчої техніки свідчить, що вже на етапі прийняття Конституції України держава усвідомлювала необхідність як закріплення, так і забезпечення цього конституційного гендерного принципу в галузевому законодавстві для розбудови демократичної, соціальної, правової держави.

У конституціях особливо часто наголошується і гарантується принцип рівності прав жінки і чоловіка, а також рівність незалежно від тих чи інших конкретних обставин (раси, статі, національності, кольору шкіри, соціального походження тощо).

Конституцією України конкретизується встановлення рівності прав жінки і чоловіка та її забезпечення шляхом надання жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям (частина третя ст. 24).

Конституція України закріпила рівність конституційних прав і свобод, рівність перед законом, а також рівність прав жінки і чоловіка.

Закріплення лише рівності у правах не вирішує проблеми реальної рівності. Історія і досвід радянської держави показують, що отримання жінками однакових із чоловіками прав не ліквідувало всі види дискримінації щодо жінок. Крім закріплення рівних прав, необхідно надати обом статям рівні можливості для реалізації їх прав. Рівності жінок і чоловіків не буде досягнуто, якщо суспільство не готове сприйняти саму ідею гендерної рівності й адаптувати її. Тому і складається ситуація, що за наявності законодавчо проголошених рівних прав із чоловіками, жінки не мають рівних можливостей для реалізації цих прав. Позитивним моментом є закріплення в Конституції України 1996 р. положення про рівні можливості жінок і чоловіків. Причому забезпечення рівних можливостей стосується усіх сфер суспільного життя.

Необхідно підкреслити, що Конституція УРСР 1978 р. (ст. 33) також закріплювала надання жінкам рівних із чоловіками можливостей у здобутті освіти і професійної підготовки, у праці, винагороді за неї і просуванні по роботі, у громадсько-політичній і культурній діяльності.

На відміну від Конституції УРСР 1978 р. такий складовий елемент принципу рівноправності, як рівність можливостей у Конституції України 1996 р. наповнений новим змістом.

1. Конституція України 1996 р. містить ширший обсяг прав і свобод, ніж Конституція (Основний Закон) УРСР 1978 р. Ці права гарантуються і охороняються державою. Закріплено громадянські права, які має кожна людина від народження незалежно від громадянства.

2. У радянський період рівність можливостей забезпечувалася через систему адміністративних заходів. Із системного аналізу положень Конституції України 1996 р. випливає, що рівність можливостей повинна забезпечуватися насамперед інститутами громадянського суспільства, а після цього підтримкою держави. Завданням держави є утвердження і забезпечення рівноправності жінок і чоловіків.

3. У радянський період право розглядалося як воля, зведена в закон. В умовах правової держави поняття права наповнене новим змістом. Право розглядається як міра свободи суб'єктів. Тому в Конституції України 1996 р. принцип рівності має інший зміст.

4. Рівність між жінкою і чоловіком у радянській державі забезпечувалася системою заходів охоронного і пільгового законодавства стосовно жінок. На даному етапі ця рівноправність повинна забезпечуватися через систему антидискримінаційних заходів, які зобов'язана проводити держава стосовно кожної соціальної статі.

Закріплення на конституційному рівні положення про надання жінкам рівних із чоловіками можливостей передбачає встановлення і проведення державою спеціальних заходів щодо забезпечення рівності, особливо там, де вона порушена. Держава зобов'язується гарантувати ці можливості, проводити політику, спрямовану на усунення дискримінації за ознакою статі.

Рівні можливості є стандартом для суспільства і держави. Через рівні можливості держава може і повинна забезпечити рівність прав жінок і чоловіків. Оскільки Конституція України містить стандарт рівних прав (розділ другий), то всі вони повинні бути забезпечені рівними можливостями. Ці рівні можливості є умовами, процедурами для здійснення прав і свобод. Надання жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї повинно забезпечуватись через галузеве законодавство. Завдання галузевого законодавства — забезпечити реалізацію, практичне втілення в життя конституційного принципу рівноправності.

Водночас у частині третій ст. 24 Конституції України закладена гендерна асиметрія: “Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров’я жінок, встановленням пенсійних пільг, створення умов, які дають жінкам поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям”.

Необхідною умовою реалізації прав жінки і чоловіка є надання рівних можливостей. В частині третій ст. 24 Конституції України встановлено рівні можливості тільки, “у громадсько-політичній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї”, але не передбачено рівних можливостей у сімейному та всіх інших сферах життя.

Із аналізу змісту ст. 24 Конституції України випливає висновок, що положення цієї статті передбачають стандарти прав людини з урахуванням статусу жінки-матері в суспільстві. Відповідно до частини третьої цієї статті держава захищає права матері. Цей захист здійснюється через спеціальні заходи щодо охорони праці і здоров’я жінок, встановлення пенсійних пільг, створення умов, які дають можливість жінкам поєднувати працю з материнством. Слід підкреслити, що Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок визначає, що держави-учасниці забезпечують жінкам на рівних умовах з чоловіками однакові права на просування по службі та гарантію зайнятості, користування всіма пільгами і умовами роботи, рівну винагороду і рівні умови щодо рівноцінної праці, соціальне забезпечення, зокрема при виході на пенсію, безробітті, хворобі, інвалідності, по старості та і в інших випадках втрати працездатності, а також право на оплачувану відпустку, на охорону здоров’я та безпечні умови праці, включаючи захист репродуктивної функції (ст. 11). З огляду на це положення Конвенції та положення частини третьої ст. 24 Конституції України про встановлення спеціальних заходів щодо охорони праці і здоров’я жінок, встановлення їм пенсійних пільг, створення умов, які дають можливість

поєднувати працю з материнством є гендерно асиметричні. Крім того, зміст принципу рівноправності жінок і чоловіків передбачає відсутність привілеїв.

Звичайно, є біологічні фактори, пов'язані з вагітністю, народженням дітей, які відрізняють жінок від чоловіків. Тому фізичної, біологічної рівності між обома статями бути не може. Конституція може закріпити лише рівні права, рівні юридичні можливості користуватися конституційними правами. Водночас соціальна відмінність громадян за ознакою статі не може бути критерієм різного ставлення до них з боку держави.

Визначення в Конституції України рівних прав жінки і чоловіка водночас зобов'язує законодавця враховувати гендерні відмінності. Допускається нерівність статей перед законом, якщо вона зумовлена біологічними відмінностями. Так, особливі положення щодо вагітних жінок і матерів, які годують дітей грудьми, не тільки виправдані з конституційного погляду, а й необхідні. Водночас зв'язок між біологічними відмінностями і конкретною правовою нерівністю має бути визначений конкретно і точно, інакше вимога рівності перед законом буде ілюзорною.

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок допускає вжиття державами-сторонами тимчасових спеціальних заходів, спрямованих на прискорення встановлення фактичної рівності між жінками та чоловіками, які не вважаються дискримінаційними, проте це ні в якому разі не повинно зумовлювати збереження нерівноправних або диференційованих стандартів; ці заходи повинні бути скасовані, коли будуть досягнуті цілі рівних можливостей і рівноправних відносин (ст. 4). Враховуючи положення ст. 4 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок згадане положення частини третьої ст. 24 Конституції України може розглядатися як таке, що не є дискримінаційним стосовно чоловіків. Створення відповідних умов та пільг для жінок повинні сприяти вирівнюванню становища жінки в українському суспільстві. Встановлення пільг щодо жінок необхідно розглядати як тимчасовий захід, що сприяє усуненню дисбалансу між жінками і чоловіками в усіх сферах життя.

Необхідно враховувати і той момент, що встановлені Конституцією України правові заходи щодо захисту материнства мають надто

захисний характер, а це обмежує можливості жінок в умовах ринкової економіки, знижує їх економічну активність, сприяє поширенню серед них безробіття. Із встановленням реальної рівноправності обох соціальних статей положення ст. 24 Конституції України про спеціальні заходи щодо охорони праці і здоров'я тільки жінок, встановлення їм пенсійних пільг, створення умов, які дають можливість поєднувати працю з материнством, необхідно переглянути.

Водночас Конституція України встановлює правовий захист, матеріальну і моральну підтримку лише матерям, а також надання їм оплачуваних відпусток та інших пільг. Це положення Конституції України відповідає патріархатно-тоталітарній ідеї розподілу соціальних функцій між чоловіком і жінкою і однозначно є гендерно асиметричним.

Гендерна рівність передбачає не надання переваги одній статі, а встановлення гарантій стосовно неї. Під рівністю між жінками і чоловіками розуміють рівне становище, незалежність, відповідальність, участь обох статей у всіх сферах суспільного і приватного життя. Поняття рівності між соціальними статями, крім тих об'єктивних відмінностей, які пов'язані з статевою належністю, прямо протилежне нерівності між статями, тобто відмінності в умовах життя жінок і чоловіків. Тому закріплення в частині третій ст. 24 Конституції України положення щодо створення умов, які дають лише жінкам можливість поєднувати працю з материнством, правового захисту, матеріальної і моральної підтримки материнства і дитинства, надання оплачуваних відпусток та інших пільг лише матерям не відповідає створенню реальних відносин партнерства між жінками і чоловіками, їх відповідальності, не сприяє встановленню рівноваги в суспільному і приватному житті між жінкою і чоловіком.

Водночас Конституція України (ст. 51) закріплює рівні права і обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї, охорону державою дитинства, *материнства і батьківства*. Це положення Конституції України відповідає принципу гендерної рівності, але не узгоджується з положенням частини третьої ст. 24. Цей факт свідчить про недостатньо послідовний гендерний підхід Конституції щодо рівних можливостей жінки і чоловіка в сімейних відносинах, пов'язаних з вихованням дітей. Отже, частина третя ст. 24 Конституції України робить ухил на захист прав жінок, чим звужує права чоловіків. Системний аналіз

положень Конституції України дає підстави стверджувати, що принципи рівноправності жінки і чоловіка в Конституції України передбачає захист як жінок, так і чоловіків у тих сферах, де він є виправданий, та рівноправність в усіх сферах. Тому частина третя ст. 24 Конституції України потребує перегляду і узгодження з іншими статтями.

Ідея гендерної рівності не зводиться і не може зводитися до *уподібнення жінки до чоловіка*. Вона передбачає рівність жінок і чоловіків у можливостях і правах, визначає соціальні можливості обох статей в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі, репродуктивній поведінці.

Конституція УРСР 1978 р. містила положення про те, що здійснення рівних прав жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у праці, винагороді за неї і просуванні по роботі (ст. 33). Водночас положення про рівні можливості не дістало відображення в частині першій ст. 38 Конституції (Основного закону) УРСР 1978 р., відповідно до якої: “Громадяни Української РСР мають право на працю, — тобто на одержання гарантованої роботи з оплатою праці відповідно до її кількості та якості і не нижче встановленого державного мінімального розміру, включаючи право на вибір професії, роду занять і роботи відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти та з урахуванням суспільних потреб” (частина перша ст. 38). Без конкретних рівних можливостей залишається проблематичною рівність прав у будь-якій сфері, зокрема у сфері праці, в якій жінки є найбільш дискриміновані, і яка суттєво впливає на реалізацію принципу рівноправності в інших сферах.

У цьому плані більш послідовною є Конституція України 1996 р. У ст. 24 Конституції закріплено положення про рівність прав і свобод, рівність можливостей, яке є загальним і проймає всі конституційні права і свободи. У порівнянні з Конституцією УРСР 1978 р. Конституція України 1996 р., крім цього загального положення, в окремій статті, яка визначає право на працю, також встановлює положення, за яким держава гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності. Водночас частиною п'ятою ст. 43 Конституції України визначено: “Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється”.

Виходячи із змісту принципу рівноправності жінок і чоловіків виникає запитання: чи є положення про заборону використання праці жінок на небезпечних роботах дискримінацією щодо чоловіків? Зважаючи на зміст принципу гендерної рівності така норма є дискримінаційною стосовно чоловіків. Водночас це положення Конституції України та наявність аналогічної норми в трудовому законодавстві зумовлені необхідністю врахування законодавцем репродуктивної функції жіночого організму і турботою про здоров'я майбутніх поколінь. Однак шкідливе виробництво може негативно впливати і на здоров'я чоловіків. Взагалі проблеми щодо охорони праці на виробництві незалежно від статі стосуються всіх працівників.

Для порівняльного аналізу щодо гендерного викладу цієї норми звернімося до шведського досвіду. Наприклад, у прийнятому у Швеції Законі "Про гендерну політику", що набрав чинності у першому варіанті у липні 1980 р., встановлено: "Виходячи із власних можливостей та інших обставин, роботодавець зобов'язаний вживати таких заходів, які є необхідними для забезпечення умов праці, однаковою мірою підходять працівникам обох статей" (ст.4).

Встановлення українським законодавцем положення про обмеження використання праці жінок на небезпечних для їхнього здоров'я роботах зумовлене низьким рівнем технічного оснащення виробництва, застосуванням застарілих технологій, іншими негативними явищами у галузі охорони праці. Зняття такої заборони в умовах сучасної негативної соціально-економічної ситуації призведе до масового використання жінок на небезпечних для їх здоров'я роботах, що суттєво вплине на репродуктивну функцію жінок. При складній демографічній ситуації таке явище для суспільства і держави не бажане. Привертає увагу закладена в ст. 43 Конституції України певна суперечність між правом жінки на працю, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і обмеженням її праці як певної гарантії в галузі охорони праці.

Враховуючи негативні явища в галузі охорони праці, а також відсутність законослухняного та відповідального роботодавця видається, що в найближчій перспективі конституційне положення щодо обмеження праці жінок повинно враховуватися в трудовому законодавстві. Наявність цього положення необхідно розглядати як тимчасову позитивну дискримінацію в сфері захисту умов праці, що

зумовлена економічною ситуацією в Україні і яка повинна бути усунена в майбутньому. Врахування цього моменту і гарантування безпечних умов виробництва на сучасному етапі і чоловікам, надалі представникам кожної статі є завданням трудового законодавства.

У ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права встановлено, що “держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на справедливі і сприятливі умови праці, включаючи, зокрема, однакову для всіх можливості просування по роботі на відповідні більш високі ступені виключно на підставі трудового стажу і кваліфікації”. Це положення Пакту гарантує рівні можливості жінкам і чоловікам у сфері праці. Конституція України в ст. 24 у сфері праці закріпила рівні можливості “у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї”, у ст. 43 — “у виборі професії і роду трудової діяльності”. Отже, Конституція України рівні можливості у сфері праці щодо гендерного аспекта визнає у меншому обсязі, більш звужено, ніж це подано у ратифікованому Україною 19 жовтня 1973 р. Пакті.

У ст. 48 Конституції України закріплено: “Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім’ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло”. Ця стаття є гендерно нейтральною, як і переважна більшість статей Конституції. Але в системі з іншими статтями, які визначають соціально-економічні права, є важливою в аспекті проведення державою гендерно збалансованої політики. В умовах поширеної злиденності ст. 48 Конституції України є декларованою.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права визнав основне право кожної людини на свободу від голоду. Це право Конституцією України не закріплено. Застосування гендерного аналізу до системи норм Конституції України переконує, що конституційне визначення цього права забезпечувало б розширення рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя, насамперед у соціальній. Існуюча дискримінація жінок у сфері зайнятості, доступі до прийняття рішень, передусім у верхніх ешелонах влади, доступі до матеріальних ресурсів, просуванні по службі — це ті негативні явища, які разом з іншими породжують бідність серед жінок, те явище, яке сьогодні визначається як фемінізація бідності. У такій ситуації подолання бідності необхідно вирішувати через

галузеве законодавство — трудове, соціальне — шляхом гарантування кожній особі незалежно від статі умов для забезпечення засобів існування. Тим більше, що в Конституції України держава проголошена як соціальна. Отже, якщо громадянин — і жінка, і чоловік — сам не може забезпечити засоби для існування, держава повинна гарантувати йому соціальні виплати, не нижчі за прожитковий мінімум.

Конституція України закріпила положення про рівні права і свободи (частина перша ст. 24), вказавши, що усі люди є вільні і рівні у своїх правах (частина перша ст. 21), не згадавши про рівність обов'язків. Проте її розділ другий має назву: “Права, свободи та обов'язки людини і громадянина”. Відомо, що з правами та свободами людини і громадянина тісно пов'язані їх обов'язки. Не існує права без обов'язку, не існує обов'язку без права. Права, свободи, обов'язки та відповідальність — це елементи правового статусу особи. Це означає, що на громадян поширюються вимоги і щодо рівності несення обов'язків. У гендерному аспекті юридичною наукою обов'язки не досліджувалися. Це досить складне питання, яке потребує самостійного ґрунтовного дослідження. Звернімо увагу лише на той момент, що принцип рівності містить у собі право і на відмінності, що припускає необхідність враховувати характерні й відмінні риси жінок і чоловіків. Тому врахування фізіологічних особливостей організму жінки і чоловіка дає підстави вважати, що не будуть вважатися дискримінаційними положення законодавства щодо спеціального захисту жінок під час вагітності, народження та догляду за дитиною, так само покладення на чоловіків обов'язку захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. При цьому зауважимо, що в світі служба в армії все більш набирає гендерного наповнення і правового закріплення цієї реальності.

Гендерний зміст всіх конституційних прав і свобод людини і громадянина

Для правового статусу особи — жінки і чоловіка важливе значення мають принципи, відповідно до яких здійснюється користування правами і свободами. В Конституції України закріплені основні принципи правового статусу особи: невідчужуваності та непоруш-

ності прав і свобод людини (ст. 21), рівності прав і свобод осіб (ст. 24), єдності прав та обов'язків людини і громадянина (ст. 23), гарантованості прав і свобод людини і громадянина (ст. 22), відповідності прав і свобод міжнародно-правовим актам (ст. 9).

Конституційні принципи правового статусу особи поширюються на всі її права, свободи та обов'язки, визначають основні риси цього статусу всіх членів суспільства, а отже, мають універсальний характер.

Принцип рівності прав і свобод визначається як один із головних принципів правового статусу особи. Гендерна рівність — складовий елемент загального принципу рівності. Рівноправність жінок і чоловіків належить до основних прав людини. Це право як основне закріплене в багатьох міжнародних документах, національних конституціях і законах.

Конституція України увібрала сучасний рівень розуміння прав і свобод людини і громадянина. Закладена Конституцією України концепція прав і свобод людини відповідає концепції прав і свобод, закріпленій Загальною декларацією прав людини (1948 р.), яка є першим міжнародним стандартом у сфері прав людини. У преамбулі Загальної декларації прав людини говориться про те, що народи Об'єднаних націй підтвердили в Хартії свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи та в рівноправність жінок і чоловіків. Із змісту цієї Декларації випливає, що основою прав і свобод людини є гідність особи. Вона є невід'ємною властивістю особи, належить усім людям від народження, визначає рівність їх прав і свобод.

Конституція України як базові цінності заклала принципи рівності і свободи. Вона встановила, що кожен має право на повагу до його гідності (частина перша ст. 28). Ці положення Конституції України в концептуальному плані мають важливе значення для утвердження в Україні гендерної рівності. Кожній особі незалежно від статі держава повинна гарантувати рівні права, свободи, рівні можливості, щоб вона могла повною мірою користуватися всіма правами і відчувати повагу до себе як з боку держави, так і з боку осіб протилежної статі. Оскільки Конституція України має пряму дію, то з метою забезпечення правової основи гендерної рівності

реалізація закріплених нею громадянських, політичних, соціально-економічних, культурних прав потребує адекватних дій держави.

Чинна Конституція України порівнянно з Конституцією (Основним Законом) УРСР 1978 р. значно розширила коло конституційних прав і свобод, наповнила їх новим змістом.

Зміст майже всіх закріплених Конституцією прав і свобод є гендерно нейтральним. Конституція вживає термінологію “кожен має право...”, “громадяни України мають право...”, “кожному гарантується...”, “ніхто не може зазнавати...”, “кожна людина має право...”, “усі мають право...”. Отже, гендерним конструктом пройняті майже всі права і свободи, бо коли йдеться про “кожного”, “громадянина”, “усіх”, то це стосується і жінки і чоловіка.

Водночас Конституція має особливий механізм реалізації, який потребує конкретної практичної діяльності державних і громадських інститутів, відповідної поведінки особи. А саме потребують розвитку і конкретизації в галузевому законодавстві, передусім у конституційному, основні положення щодо рівності людей у правах, рівності жінки і чоловіка. Виклад усіх статей Конституції України, які встановлюють права і свободи, обов’язки громадян, має загальний характер. Їх реалізація вимагає прийняття окремих спеціальних законів.

Конституція України як основний та стрижневий елемент всієї системи законодавства, є системотвірним чинником. Тому, якщо не діють норми Конституції України, то це безпосередньо відбивається на чинність норм галузевого законодавства. Практика реалізації положень Конституції України протягом п’яти років показує, що в гендерному плані діяльність нормотворчих, правозастосовчих, правоохоронних органів є недостатньою та надто уповільненою. Ці органи повинні діяти в межах Конституції, яка має пряму дію і визначила, що вся їх діяльність повинна бути спрямована на захист прав людини, в тому числі на визнання, гарантування та захист рівності прав і свобод соціальних статей.

Розділ II. ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ГРОМАДЯНСТВО

Інститут громадянства розкриває головний зміст зв'язку людини і держави, взаємовідносин громадянина з державою та суспільством. Належність до громадянства України — необхідна умова реалізації особою в повному обсязі прав та свобод громадянина, які передбачені в Конституції України та чинному галузевому законодавстві.

Законодавство України про громадянство розроблялося і вдосконалювалося поступово. Відповідно поступово розширювався та наповнювався новим змістом його гендерний аспект. Після проголошення незалежності України її перший Закон “Про громадянство України” був прийнятий 8 жовтня 1991 р. і набрав чинності 13 листопада 1991 р. Зміни і доповнення до цього Закону приймалися Верховною Радою України 28 січня 1993 р., 14 липня 1994 р. та 14 жовтня 1994 р.

Основні принципи громадянства України закріплено в Конституції України, прийнятій у 1996 р. У ній визначено, що підстави набуття і припинення громадянства визначаються законом (ст. 4). Прийняття Конституції вимагало приведення чинного Закону України “Про громадянство України” у відповідність до її положень. Водночас потребували вирішення окремі аспекти реалізації права на громадянство, що ґрунтуються на положеннях міжнародних актів з питань громадянства. Тому 16 квітня 1997 р. Верховна Рада України прийняла Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про громадянство України”, а по суті — нову його редакцію. Практика реалізації Закону в цій редакції у свою чергу засвідчила необхідність перегляду та вдосконалення його положень. Чинний Закон України “Про громадянство України” був прийнятий Верховною Радою України 18 січня 2001 р. Постійне вдосконалення законодавства з питань громадянства є закономірним наслідком творення нової держави, формування її правової системи й відображення темпів змін, що відбуваються в країні.

Законодавство України з питань громадянства базується на фундаментальних принципах міжнародного права: недискримінації, рівності перед законом, запобігання безгромадянству, добровільності у вирішенні питань громадянства. В ньому втілені конституційні засади про рівність конституційних прав і свобод громадян та їх рівність перед законом (ст. 24 Конституції України). Реальні гарантії володіння всім комплексом прав людини у демократичному суспільстві залежать не тільки від того, наскільки досконалий інститут громадянства, а й від того, настільки у нормах законодавства про громадянство врахований гендерний принцип.

Гендерний підхід органічно втілений насамперед при *набутті* громадянства. Адже рівність громадян України перед законом незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України є одним із принципів законодавства про громадянство. Тому підстави набуття, втрати, поновлення в громадянстві є однаковими як для жінок, так і для чоловіків.

Це узгоджується зі ст. 15 Загальної декларації прав людини, де говориться: “Кожна людина має право на громадянство. Ніхто не може бути довільно позбавлений свого громадянства чи права змінити своє громадянство”. Із змісту Загальної декларації прав людини випливає, що кожна особа незалежно від статі володіє такими трьома правами: мати громадянство, зберігати громадянство і змінювати громадянство.

Корелює з цією Декларацією та іншими міжнародними документами, які є важливими для врахування гендерної рівності в національному законодавстві про громадянство, положення ст. 25 Конституції України про те, що “громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство”.

Вирішення питання громадянства належить до виключної компетенції держави. Це випливає із п. 2 частини першої ст. 92 Конституції України, де говориться, що “громадянство, правосуб’єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства визначаються виключно законами України”. Водночас Україна як сторона міжнародних договорів повинна узгоджувати власне законодавство із загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

Особливої уваги у гендерному аспекті потребують питання *втрати* громадянства, *запобігання* виникненню *випадків безгрома-*

дянства. Набуття громадянами статусу безгромадянства може виникати у зв'язку з укладенням ними шлюбу з іноземцями та колізії законодавств їхніх країн.

Існують міжнародно-правові гарантії уникнення безгромадянства при зміні особистого статусу особи, закріплені в документах Гаазької конвенції 1930 р., Конвенції про громадянство заміжньої жінки 1957 р., Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Європейської конвенції про громадянство 1997 р.

Спонукальні мотиви запровадження міжнародно-правових гарантій щодо уникнення безгромадянства при зміні особистого статусу особи були зумовлені необхідністю забезпечення в сфері громадянства рівності між жінками і чоловіками, оскільки правове становище останніх у минулому часто визначалося факторами, які не залежали від їхньої волі, але суттєво впливали на обсяг їх прав.

Уперше на універсальному рівні правовий фундамент для захисту жінки від статусу апатрида² при укладенні нею шлюбу з іноземцем заклала Гаазька конвенція 1930 р. Ст. 8 та 9 цієї Конвенції вимагали від її договірних сторін вжити заходів для того, щоб у разі, коли законодавство будь-якої з таких держав пов'язує вступ її громадянки до шлюбу з іноземцем або зміну громадянства чоловіка з необхідністю виходу такої особи з громадянства, така зміна не спричиняла до безгромадянства жінки.

Виключно цій проблемі присвячена Конвенція про громадянство заміжньої жінки 1957 р. Ст. 1 Конвенції захищає жінку від систематичних негативних наслідків для її громадянства при укладенні шлюбу або його розірванні з іноземцем, зміні громадянства чоловіком під час шлюбного союзу. Відповідно до ст. 2 Конвенції перешкодою для збереження свого громадянства дружиною будь-якого громадянина договірної сторони не може розглядатися ні добровільне набуття ним громадянства будь-якої держави, ні його відмова від свого громадянства. Цією Конвенцією запроваджено інститут “спеціального спрощеного порядку натуралізації”, яким може скористатися іноземка, що вийшла заміж за громадянина договірної держави, для набуття громадянства чоловіка.

² Апатрид — особа, яка не є громадянином будь-якої держави за її законом (ст. 1 Конвенції про статус апатридів 28 вересня 1954 р.).

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. (ст. 9) уперше закріпила принцип рівності між жінками і чоловіками стосовно набуття, зміни або збереження їхнього громадянства, а також підтвердила, що жодні зміни особистого статусу жінки не можуть перетворити її на особу без громадянства.

Зазначені Конвенції містять положення, якими мають керуватися держави під час вирішення питання прийняття до громадянства чи його припинення. Більшість цих положень міжнародно-правових договорів було закріплено у національному конституційному законодавстві України з питань громадянства. У процесі вдосконалення цього законодавства відповідні положення зазнали позитивної гендерної еволюції.

Закон України “Про громадянство України” в редакції 8 жовтня 1991 р. та 16 квітня 1997 р. містив норму про збереження громадянства України у разі укладення або розірвання шлюбу. Ця норма була спрямована на запобігання втрати громадянства України особою внаслідок укладення, розірвання шлюбу або зміни громадянства одним із подружжя. Ці Закони з гендерного погляду були більш прогресивні, ніж Конвенція про громадянство заміжньої жінки 1957 р. Конвенція, стороною якої є й Україна, захищала лише інтереси одного з подружжя — жінки. Зазначені Закони справедливо захищали інтереси обох подружжя — жінки і чоловіка. Навіть з погляду законодавчої техніки відповідна норма в них була гендерно симетрична: “Одруження громадянина або громадянки України з особою, яка перебуває в іноземному громадянстві, або з особою без громадянства, а також розірвання такого шлюбу не змінюють їх громадянства”.

Закон України “Про громадянство України” 18 січня 2001 р. такої конкретної норми не містить. З урахуванням гендерного аспекту на перший погляд це є не зовсім виправданим. Проте глобалізація відносин між європейськими державами, демократичні зміни в них зумовили необхідність прийняття Європейської конвенції про громадянство 1997 р. Вона встановлює єдині принципи громадянства для всіх європейських держав-членів Ради Європи. Ст. 4 Конвенції визначає, що “законодавство з питань громадянства кожної держави-учасниці має ґрунтуватися на таких принципах: а) кожна особа має право на громадянство; б) уникнення безгромадянства; с) ніхто не

може бути безпідставно позбавлений свого громадянства; d) ні шлюб, ні розірвання шлюбу між громадянином держави-учасниці та іноземцем, ні зміна громадянства одним із подружжя в шлюбі не впливають автоматично на громадянство іншого подружжя”.

Ці принципи законодавства з питань громадянства, серед яких передбачено і принцип рівності між жінками і чоловіками, дістали своє відображення в Законі України “Про громадянство України” 2001 р. Відповідно до цього Закону (ст. 2) законодавство України про громадянство ґрунтується на таких принципах: єдиного громадянства; запобігання виникненню випадків безгромадянства; неможливості позбавлення громадянина України громадянства України; визнання права громадянина України на зміну громадянства; неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним із подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя; рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України; збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України. Закріплені в Законі принципи повністю відповідають положенням Європейської конвенції про громадянство 1997 р.

Чинний Закон “Про громадянство України” 2001 р. містить положення про неможливість автоматичного припинення громадянства України одним із подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя. Це положення Закону є гендерно симетричним. Воно стосується лише громадянства України. Питання набуття і припинення іноземного громадянства громадянами України у разі одруження та розірвання шлюбу з особою, яка перебуває в іноземному громадянстві, регулюються законодавством відповідної держави.

Закон визнає право громадянина України незалежно від статі в такій ситуації змінити громадянство. Це залежить виключно від волевиявлення жінки або чоловіка і не зумовлює автоматичного припинення громадянства.

Закон містить важливу гендерну норму, яка спрямована на запобігання виникненню статусу безгромадянства, а саме: автоматичне набуття громадянства іншої держави громадянином України внаслідок одруження з іноземцем (п. 1 частини першої ст. 19) не є підставою втрати громадянства України.

В Європейській конвенції про громадянство 1997 р. порівняно з Конвенцією про громадянство заміжньої жінки 1957 р. закладено гендерний підхід до визначення питань набуття та припинення громадянства, оскільки їх підстави є однаковими як для жінок, так і для чоловіків.

Європейська конвенція про громадянство 1997 р. закріпила принцип недискримінації. Цей принцип у гендерному аспекті щодо спрощеного порядку натуралізації закладений у Законі України “Про громадянство України” 2001 р. Відповідно до цього Закону умова про безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п’яти років не поширюється на особу, яка перебуває у шлюбі з громадянином України терміном понад два роки та постійно проживає в Україні на законних підставах, і на особу, яка постійно проживає в Україні на законних підставах та перебувала з громадянином України понад два роки у шлюбі, який припинився внаслідок його смерті.

Набуття гендерного аспекту щодо спрощеного порядку натуралізації в законодавстві України про громадянство має певну еволюцію утвердження. Так, Конвенція про громадянство заміжньої жінки 1957 р. запровадила інститут “спеціального спрощеного порядку натуралізації”, яким може користуватися іноземка, заміжня за громадянином договірної держави, для набуття громадянства чоловіка. Закон України “Про громадянство України” 1991 р. містив положення щодо спрощеного порядку надання громадянства України тільки жінкам, які одружені з громадянами України, на їх прохання і за умови відмови від іноземного громадянства” (ч. 3 ст. 17). Така норма була гендерно асиметричною, а отже, дискримінаційною за статевою ознакою. Вона фактично відтворювала положення Гаазької конвенції 1930 р., Конвенції про громадянство заміжньої жінки 1957 р. У цьому плані більш прогресивним був Закон у редакції 1997 р. На відміну від Закону 1991 р. він передбачав спрощений порядок надання гро-

мадянства України особам, які перебувають у шлюбі з громадянами України незалежно від статі.

Отже, аналіз відповідних положень Законів України “Про громадянство України” 1991, 1997 та 2001 р.р. дає підстави стверджувати, що відбуваються позитивні гендерні зміни в законодавчому регулюванні питань громадянства. Значною мірою це відбувається під впливом міжнародного права.

Одним із способів набуття громадянства є поновлення у громадянстві. В гендерному плані цей спосіб набуття громадянства привертає увагу у зв’язку з можливою ситуацією, коли жінка або чоловік, які були громадянами України, в разі одруження з іноземцями змінили своє громадянство, набувши автоматично громадянство дружини чи чоловіка, а пізніше розлучилися і автоматично втратили громадянство та набули статусу особи без громадянства.

Положення про поновлення у громадянстві України містили Закони України 1991 та 1997 р.р. Закон 1997 р. на відміну від Закону 1991 р. був більш прогресивним, оскільки встановлював норму, згідно з якою особу, яка раніше перебувала у громадянстві України, можна було поновити за її клопотанням у громадянстві через процедуру прийняття без дотримання умови безперервного проживання на законних підставах на території України протягом останніх п’яти років. Всі інші умови прийняття до громадянства на таких осіб поширювались.

Зовсім інакше ці питання вирішені в новому Законі 2001 р. Він встановлює спрощений порядок набуття громадянства України особою, яка після припинення громадянства України набула іноземного громадянства і повернулася в Україну на постійне проживання. Така особа поновлюється у громадянстві шляхом реєстрації громадянином України. Наявність відповідного положення свідчить про узгодження національного законодавства з міжнародним правом щодо вирішення питань громадянства, врахування законодавцем при цьому гендерного конструкту.

Гендерний підхід до системного аналізу положень Закону України “Про громадянство України” 1991 та 1997 р.р., а також чинного Закону “Про громадянство” 2001 р. привертає увагу на можливий

компонент законодавчої техніки, а саме — використання терміна “громадянин”. Він є загальноприйнятним у суспільній свідомості України і використовується як у Конституції України, так і в галузевому законодавстві. І це не випадково, адже юридична термінологія чоловічого роду тривалий час була пануючою і значною мірою ще такою залишається.

Проте в українській мові існує й інша лінгвістична форма — “громадянка”. Положення ст. 6 Закону України “Про громадянство України” 1997 р. містило лінгвістичну форму “одруження громадянина або громадянки України з особою, яка перебуває в іноземному громадянстві, або з особою без громадянства, а також розірвання такого шлюбу не змінюють їх громадянства”. Це положення Закону є важливим в аспекті гендерного підходу щодо запобігання випадків безгромадянства, втрати громадянства, а тому лінгвістична форма “громадянин або громадянка” лише підкреслює гендерний підхід. Інші положення Закону 1997 р. цієї форми не містять. Не знайшла вона відображення і в чинному Законі України “Про громадянство України”. В ньому використовується термін “громадянин” відповідно до того, як він використаний у Конституції України. Проте мовна форма тісно пов’язана з соціальними функціями. Тому це питання потребує свого дослідження і теоретичного обґрунтування, і справедливого гендерного відображення у законодавстві про громадянство.

В цілому чинний Закон України “Про громадянство України” відповідає конституційному принципу рівності прав і свобод громадян, а також міжнародним документам, в яких закладений гендерний конструкт щодо вирішення питань набуття і припинення громадянства.

Прийняття цього Закону є першим кроком щодо врахування гендерного конструкту в конституційному законодавстві України.

Розділ III. ВИБОРЧЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ЯК ВТІЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГЕНДЕРНИХ ПРИНЦИПІВ

Рівність жінок і чоловіків передбачає юридичні умови однакової їх участі в усіх сферах суспільного життя, в тому числі в політичній. Політичні права посідають значне місце в правовому статусі громадянина, оскільки забезпечують йому можливість брати участь у державному, громадсько-політичному житті, управлінні державними та громадськими справами, реалізувати політичні свободи.

У Загальній декларації прав людини, підписаній Україною, встановлено: "Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників" (частина перша ст.21). І хоча Загальна декларація прав людини не є обов'язковим документом для держав і має рекомендаційний характер, однак вона за своїм політичним значенням стала вихідною для прийняття міжнародних документів з прав людини, які мають характер юридично обов'язкових.

Для політичних прав жінок такими вихідними, політично значущими стали Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Остання покладає на держави — учасниці обов'язок забезпечити жінкам на рівних умовах із чоловіками право:

— голосувати на всіх виборах і публічних референдумах та обиратися в усі публічно виборні органи;

— брати участь у формуванні і здійсненні політики уряду та займати державні посади, а також здійснювати всі державні функції на всіх рівнях державного управління;

— брати участь у діяльності неурядових організацій і асоціацій, що займаються проблемами громадського і політичного життя країни (ст. 7) .

Втілення міжнародних угод з прав і свобод людини на національному рівні потребує трансформації їх змісту у внутрішнє законодавство країни, а також проведення відповідної політики, спрямованої на створення умов для фактичної реалізації відповідних вимог. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийнята у 1979 р., набула чинності для України 3 вересня 1981 р. Ця Конвенція є міжнародним стандартом, який виступає критерієм поведінки держав світу, у тому числі й України, щодо забезпечення рівності прав і свобод жінки і чоловіка взагалі і політичних прав зокрема. Необхідно наголосити, що держави інкорпорують у національне право норми і принципи міжнародного права із урахуванням реальної можливості забезпечення прав людини відповідно до політичних, економічних, правових та інших умов. Втілення норм міжнародного права стосовно політичних прав у національне право на відміну від соціально-економічних не потребує наявності особливих можливостей держави для їх забезпечення.

Серед політичних прав громадян особливо значущим у сучасних умовах є право обирати і бути обраним. Боротьба за це право велась жінками найбільш активно протягом XX ст. До початку XX ст. повсюдно, за винятком кількох штатів у США та Нової Зеландії, від виборів нарівні з малозабезпеченими і дітьми повністю були усунені жінки. Вважалось, що вони некомпетентні та нездатні до участі в політиці. Політичні діячі та теоретики того часу у більшості були переконані в справедливості такої дискримінації. Навіть видатний російський вчений з питань державного права Б.М. Чичерін вважав, що тільки представники чоловічої статі за своєю природою здатні до політичного життя, а призначення жінки — це сім'я, а не політика³.

В окремих мусульманських державах і на даному етапі жінки позбавлені виборчих прав (Кувейт); до 1946 р. жінки були позбавлені виборчих прав у Франції; до 1971 р. — у Швейцарії. Невелике їх представництво і в парламенті (в США жінки становлять 2% в Сенаті і 5% — у палаті представників). У жодній країні немає відповідного представництва жінок в органах держави пропорційно до їх кількості.

³ Чичерин Б.Н. Курс государственного права. Часть 1: Общее государственное право.— М., 1884.— С.40.

Навіть у скандинавських країнах, де жінки ширше, ніж де-небудь, представлені в парламенті, їх частка не досягає 40%.

Конвенцію про ліквідацію форм дискримінації щодо жінок ратифікували майже всі держави світу. Проте в переважній більшості країн ще так і не сформувалась реальна гендерна демократія: пропорційне статевому складу населення представництво на всіх рівнях прийняття рішень.

Згідно з даними Міжпарламентського союзу у середньому в світі жінки обіймають 11 % депутатських місць у національних парламентах, з них у північноєвропейських країнах — 35,9%, країнах американського континенту — 13,2, у Європі (за винятком скандинавських країн) — 11,5, у Африці — 11,3, країнах тихоокеанського регіону — 12,7, в Азії — 9,7, арабських країнах — 3,4%⁴. З 1945 р. по 1998 р. лише в 41 країні із 186, де є законодавчі органи, до керівництва парламентом обирали жінку. З них: європейські держави — 17, американські (включаючи країни Латинської Америки) — 19, африканські — 3, азіатського регіону — 1, тихоокеанського регіону — 1. Як свідчить порівняльний аналіз, за невеликої кількості жінок у законодавчих органах влади всіх країн все ж спостерігаються у світі певні гендерні зміни. Цьому сприяє й процес гендерних змін у законодавстві.

Правовою основою політичного партнерства обох статей в Україні є Конституція України, яка проголосила рівні виборчі права для всіх, як для чоловіків, так і для жінок. Відповідно до ст. 38 Конституції України громадяни мають право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Це положення Конституції України формально відповідає положенням ст. 21 Загальної декларації прав людини, ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 7 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Однак реальна картина участі українських жінок в управлінні державними справами характеризується очевидною гендерною розбалансованістю. Це стосується насамперед кількісного складу представників обох статей у різних політичних і державних структурах.

⁴ Women in parliaments beyond numbers // International Institute for democracy and electoral assistance — Stockholm, 1998. — P. 21.

Представництво обох статей в органах державної влади є одним з індикаторів їхньої демократичності. Серед 450 народних депутатів України, обраних до Верховної Ради України у 1998 р., жінки становлять 8,4 %, тобто 38 осіб, чоловіки — 91,6%, тобто 412 осіб.

Жінки і чоловіки, обрані депутатами місцевих рад у 1998 р., у відсотковому співвідношенні мають такий вигляд: 38% і 62%.

В обласних радах жінки становлять менш як п'яту частину керівників, у районних радах — трохи більше третини, в сільських та селищних радах — приблизно 41%⁵.

Представництво жінок і чоловіків у органах влади свідчить про відсутність гендерної рівноваги соціальних статей у політичній сфері, низький рівень гендерної демократії в Україні. Наведені статистичні дані свідчать, що у чоловічо-орієнтованому світі політики, ніхто не хоче поступитись своїм місцем на користь жінки.

Наукою встановлений мінімум (вважається "критичною масою") — 30 % складу органу (організації), який необхідний, щоб та чи інша група осіб, які входять до складу будь-якого органу або організації, могла реально впливати на його роботу. Згідно з рекомендацією Комісії ООН щодо поліпшення становища жінок (1990 р.) 30 % жінок у державних структурах повинні розглядатися як мінімальна мета, а не кінцеве завдання. Стосовно репрезентивності жінок у парламентах та інших представницьких органах державної влади, то тут лідерами є скандинавські країни, де жінки-парламентарії становлять від 33 до 40% депутатів. Політичні права, зокрема виборчі, закріплені Конституцією України 1996 р., є гендерно симетричними. В Конституції України втілена докрина політичної рівноправності жінок і чоловіків.

Необхідно підкреслити, що в Україні немає жодного законодавчого акта, який би цілеспрямовано містив положення чи норми дискримінаційного змісту стосовно жінок. Проте відсутність дискримінаційних норм у виборчому законодавстві України не є достатньою передумовою забезпечення паритетного представництва жінок в органах державної влади та місцевого самоврядування, прийняття ними політичних рішень спільно з чоловіками. Положення Конститу-

⁵ Мельник Т.М. Гендерна політика в Україні. — К.: Логос, 1999. — С. 38, 60.

ції України про рівні права жінок і чоловіків на участь в управлінні державними справами, бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування фактично оптимально не діють. Досвід багатьох країн показує, що кількість жінок у парламенті тієї чи іншої країни залежить від існуючої в країні виборчої системи (мажоритарна, пропорційна, змішана). Найбільш сприятливою для представництва жінок у парламенті є пропорційна система виборів, оскільки у жінок є більше шансів бути обраними в парламент за партійними списками.

Це підтверджують щорічні дослідження “Жінки в парламенті”, які проводить Міжпарламентський союз. Вони показують, що в середньому жінки становлять 11 % парламентаріїв у стійких демократичних системах, де застосовується мажоритарна система, і 20 % — у країнах з пропорційною системою.

Законом України “Про вибори народних депутатів України” від 24 вересня 1997 р. (далі — Законом) запроваджено змішану систему виборів до органу законодавчої влади — Верховної Ради України. Відповідно до частини другої ст. 1 Закону 225 — народних депутатів обирається в одномандатних виборчих округах на основі відносної більшості, а 225 — за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва. Зрозуміло, що майже за одностатевої чоловічої влади в Україні, монополії чоловіків на право управляти, відстороненні жінок від політики, відведення їм пасивної ролі в політичних і суспільних процесах у останніх мало шансів бути обраними за мажоритарною системою виборів. Ці шанси зростають за пропорційної системи виборів. Підтвердженням таких висновків є вибори до Верховної Ради України 14-го скликання, де кількість жінок майже подвоїлась у порівнянні з попереднім складом парламенту.

Конституція України містить невелику кількість положень, які стосуються регулювання виборів. Вона визначає лише загальні принципи виборчого права, встановлює правові засади законодавчого регулювання інституту виборів в Україні. Відповідно до п. 20 частини першої ст. 92 Конституції України організація і порядок проведення виборів визначається законом. Такими законами, які регулюють організацію і

проведення виборів, є закони України “Про вибори народних депутатів України”, “Про вибори депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів”, “Про вибори Президента України”, “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим”, “Про Центральну виборчу комісію”. Ці закони не містять положень, які передбачали б пряму дискримінацію жінок, але й не надають їм рівних з чоловіками можливостей бути обраними до парламенту.

Право громадян обирати до органів державної влади та органів місцевого самоврядування закріплене як у Конституції України, так і в конституційному законодавстві. Реалізація цього права немає гендерної симетрії. Конституційне право обирати (активне виборче право) є правом громадян України, а не їх обов’язком, тому позитивним є наявність у Законі України “Про вибори народних депутатів України” гендерно нейтральних норм. У зв’язку з цим немає необхідності через приписи встановлювати спеціальний механізм його реалізації.

Недостатня представленість жінок у вищих ешелонах влади позбавляє їх можливості впливати на прийняття рішень, які визначають стратегічні напрями розвитку українського суспільства. В місцевих органах влади та місцевого самоврядування жінки репрезентовані також недостатньо, значно менше, ніж чоловіки, але краще, ніж у парламенті України. У зв’язку з цим становить інтерес гендерний аналіз положень Закону України “Про вибори народних депутатів України” від 24 серпня 1997 р. стосовно закріплення рівних можливостей для жінок і чоловіків, можливостей обрання їх до Верховної Ради України.

На політичні процеси в державі впливають певний тип виборчої системи та організація виборчої процедури, які визначають структуру взаємовідносин між особистістю і державою. Найбільше можливостей у представників обох соціальних статей впливати на прийняття рішень щодо визначення стратегічних напрямів розвитку українського суспільства, конкретних заходів соціально-економічної політики уряду через їх репрезентованість у вищих ешелонах влади.

⁶ На час проведення автором гендерної експертизи конституційного законодавства нова редакція Закону України “Про вибори народних депутатів України” перебувала на розгляді у Верховній Раді України. Однак і в цьому тексті Закону принцип гендерної рівності не дістав повного втілення.

Згідно зі ст. 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ України. За допомогою представницької демократії народ України делегує свої владні повноваження законодавчому органу — Верховній Раді України. Вона є органом, де єдина воля, спільні інтереси народу України знаходять свій вираз у законі, бо саме законодавча влада покликана виявляти інтереси різних груп населення, узгоджувати їх між собою і з державними інтересами для ефективного впровадження правових рішень у формі закону. Якщо Верховна Рада України представляє інтереси всього народу, то дивно, що у народі панує переважно чоловіче бачення законотворчості. В ній надзвичайно слабо забезпечена репрезентованість жінок.

В Україні жінки, які становлять більшість виборців України, є тією соціально-демографічною групою, яка зазнає дискримінації, і насамперед це пов'язано з реалізацією політичних прав, які впливають на формування політико-владних структур.

Конституція України встановлює, що вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування (ст. 71). Конституція лише визначила принципи виборчого права, а розвиток вони дістають у законах про вибори.

Важливе значення для гендерної рівності має принцип рівного виборчого права. Законом встановлено: “Вибори депутатів є рівними. Громадяни України беруть участь у виборах на рівних засадах” (частина друга ст. 4). Положення про рівне виборче право означає, що голоси всіх громадян України мають однакове значення. Принцип рівного виборчого права передбачає, що законом повинні бути встановлені рівні можливості для виборців впливати на результати виборів і однакові можливості бути обраними. Цей принцип повинен приймати всі стадії виборчого процесу. Процедура виборів має бути такою, щоб максимально забезпечувати рівні можливості бути обраними.

Закон також визначає: “Здійснення громадянами України права обирати і бути обраними не залежить від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак” (частина перша ст. 3). Це положення відповідає конституційному принципу рівності прав і свобод жінки і чоловіка,

є загальною матеріальною нормою, яка потребує встановлення порядку її застосування. Системний аналіз положень цього Закону свідчить, що зазначене положення має здебільшого декларативний характер, оскільки Закон не надає рівних можливостей жінкам і чоловікам бути обраними до законодавчого органу державної влади — Верховної Ради України.

Зазначені положення ст. 3 і 4 Закону розміщені в розділі першому “Загальні положення”, а тому мають справляти регулюючий вплив на всі стадії виборчого процесу, а також дістати конкретизацію і розвиток в інших положеннях Закону.

Частиною другою ст. 3 Закону встановлено: “Обмеження виборчих прав, що не передбачені Конституцією України, забороняються”. Необхідно підкреслити, що Закон України “Про вибори народних депутатів України” 1997 р. не встановлює будь-яких обмежень у виборчих правах жінок і чоловіків. Водночас він і не забезпечує проведення виборів на рівних гендерних засадах. Навпаки Закон передбачає приховану дискримінацію жінок. Вибори, особливо на сучасному етапі, мають дедалі більше “грошовий характер”, а підтримку фінансових, комерційних структур отримують, як правило, чоловіки. Тому потенційно жінки виключаються з кола кандидатів у депутати.

Відповідно до Закону право висування кандидатів у депутати належить громадянам України і реалізується політичними партіями, виборчими блоками партій та безпосередньо громадянами шляхом самовисування, а також зборами громадян і трудовими колективами. Встановлений Законом порядок висування кандидатів у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі (за пропорційною виборчою системою) не сприяє участі жінок у виборах на рівних засадах з чоловіками.

Закон обмежився такими загальними положеннями щодо порядку висування кандидатів у депутати в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі. Політичні партії, виборчі блоки партій висувають кандидатів у депутати єдиним списком для участі у виборах по багатомандатному загальнодержавному виборчому округу. Кількість кандидатів від політичної партії, виборчого блоку партій, внесених до єдиного списку кандидатів, не може перевищувати половини встановленого Конституцією України

конституційного складу Верховної Ради України (частина перша ст. 21 Закону). До списку кандидатів у депутати від політичної партії, виборчого блоку партій включаються члени відповідної партії, члени партій, що входять до виборчого блоку партій, або безпартійні громадяни у послідовності, визначеній політичною партією, виборчим блоком партій (частина четверта ст. 21 Закону). Черговість розташування кандидатів у депутати у списку визначає відповідно політична партія або виборчий блок партій. Ця черговість не може бути змінена після реєстрації списку Центральною виборчою комісією (частина п'ята ст. 21).

Ні Закон України “Про вибори народних депутатів України”, ні Закон України “Про політичні партії в Україні” не визначають способу формування списку кандидатів у народні депутати. Відсутність у Законі процедури формування партійного списку і порядку розподілу місць у ньому не забезпечує жінкам рівних можливостей з чоловіками бути обраними до парламенту.

Конституційне право бути обраним (пасивне виборче право), яке гарантується і жінкам, і чоловікам, залишається здебільшого декларативним. Без вироблення нових процедур і механізмів щодо реального забезпечення рівних прав обох статей неможливо подолати гендерний вакуум у кількісному складі єдиного органу законодавчої влади — Верховної Ради України.

Закон України “Про вибори народних депутатів України” був прийнятий після набрання чинності Конституцією України 1996 р. Проте законодавець не врахував гендерний аспект, а отже, не дотримав принципу конституційності законодавства. Крім того, не виконав встановленого Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок зобов'язання включити принцип рівноправності чоловіків і жінок до відповідного законодавства та забезпечити за допомогою закону його практичне втілення. Положення Закону України “Про вибори народних депутатів України” є гендерно нейтральними. Вони не враховують політичних, соціально-економічних, психологічних, історичних факторів, які впливають на реалізацію громадянами України з урахуванням належності до соціальної статі права бути обраним. Отже, чинний Закон потребує перегляду і має бути виписаний з урахуванням гендерного аспекту.

Враховуючи зміст конституційного принципу рівності прав і свобод жінок та чоловіків, неможливість на сучасному етапі втілити його за допомогою механізмів, що склалися у минулому, а також нових механізмів кризового періоду, які ще не відпрацьовані, *держава повинна на певний строк взяти на себе здійснення певного протекціонізму щодо забезпечення рівності тієї соціальної статі, яка перебуває у дискримінаційному становищі*. За допомогою права це може стати реальним *через закріплення в законодавстві політичних гендерних квот, тобто гарантованих законом норм представництва*. Вони забезпечували б демократичне творення влади обома соціально-статевими групами суспільства.

Аналіз зарубіжної наукової літератури, а також досвід розвинутих демократичних країн дає підстави стверджувати, що гендерні квоти є основним механізмом встановлення рівноваги соціальних статей. Ці квоти забезпечують участь жінок і чоловіків у політичному житті на рівні певного відсотка від загальної кількості місць у парламенті. Основна ідея механізму гендерного квотування — залучити жінок у політичне життя та забезпечити відсутність їх ізоляції у ньому.

Легітимність гендерного квотування, позитивна дискримінація через квотування впливає із Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, в якій говориться: “Вжиття державами — сторонами тимчасових спеціальних заходів, спрямованих на прискорення встановлення фактичної рівності між чоловіками та жінками, не вважається, як це визначено цією Конвенцією, дискримінаційним...”. Ця норма має рекомендаційний характер, але вона вказує на один із способів подолання нерівності в реалізації конституційних, у тому числі політичних прав.

У більшості країн співвідношення жінок і чоловіків є приблизно однаковим, а в деяких країнах кількість жінок становить понад 50%. В Україні жінки складають 54% виборців України. З огляду на це та з метою надання жінкам можливості реально впливати на прийняття рішень і гарантувати дотримання основоположних принципів демократичного представництва у більшості країн відсоток гендерних квот встановлюється на рівні “критичної маси” — мінімум 30%, максимум 50% представників кожної статі. Введення гендерних квот необхідно розглядати як заходи щодо корегування представництва обох статей у парламенті, а не лише як “квоти для жінок”, які існували за радянських часів. Відповідно до цих квот, жінки — депутати Верховної

Ради СРСР становили 33% всієї кількості парламентаріїв. Однак ця жіноча частка представництва уособлювала лише демократичні ознаки соціальної демократії. По-перше, жінки — депутати обирались за соціальним походженням і формою трудової діяльності, внаслідок чого 90% депутаток були представниками жіночої когорти, зайнятими фізичною працею, яка не потребує високого рівня освіти, тоді як 60% спеціалістів з вищою та середньою освітою були саме жінки. По-друге, такий запланований відсоток не відтворював сутності квотування. Він не враховував жіночу громадську думку в прийнятті важливих державних рішень, а лише афішував обов'язкову присутність певної жіночої частини як третини радянського парламенту⁷.

Встановлення гендерних, а не тільки жіночих квот спрямоване на перетворення парламенту в орган реального представництва обох статей, що відповідатиме його демократичній природі. Найбільш успішно метод закріплення гендерних квот у законодавстві реалізується в скандинавських країнах. Сьогодні жінки посідають понад 40 % парламентських місць у Швеції, 34 — у Фінляндії, 38 у Норвегії, 34 % — у Данії. З метою забезпечення рівного представництва представників обох статей під час висування кандидатур або призначення на посаду система гендерного квотування використовується також у ФРН та інших країнах. Отже, встановлення гендерних квот є тимчасовим спеціальним заходом щодо встановлення фактичної рівності між жінками та чоловіками і відповідні норми не вважаються дискримінаційними.

Враховуючи, що в Україні, як і в багатьох інших державах, участь жінок у прийнятті рішень є недостатньою, а законодавство про вибори не забезпечує паритетності соціальних статей у прийнятті рішень, потребує привернення уваги до цієї проблеми з боку політиків і посадових осіб. Крім того, умовою запровадження принципу рівноправності жінок і чоловіків є прийняття такого законодавства про вибори, яке забезпечувало б рівні можливості реалізації жінками і чоловіками пасивного виборчого права. У такому законодавстві необхідно запровадити мінімальні норми паритетності та відповідні гендерні квоти. Водночас збалансоване представництво обох соціальних статей у представницьких органах влади може бути

⁷ *Проблеми розвитку демократії та забезпечення рівних прав для жінок і чоловіків в Україні трансформаційного періоду: Наукова доповідь.* — К., 1998. — С.60.

досягнуто за допомогою таких заходів, як формування адекватної політичної волі; проведення гендерних досліджень щодо кількісного і якісного представництва жінок у представницьких органах влади; зміна партійної політики щодо формування партійних списків і відбору кандидатів під час виборів; проведення політики, яка підтримувала б жінок на певному етапі з поступовим переходом до політики позитивних дій щодо обох соціальних статей.

На забезпечення принципу рівності обох статей у виборчих правах спрямований проект Закону України “Про державні гарантії рівності чоловіків та жінок”, поданий групою народних депутатів України. Проект Закону передбачає механізм забезпечення рівності жінок і чоловіків у виборчій системі: “При висуненні кандидатів від виборчих об’єднань (виборчих блоків) у списках кандидатів має бути рівна кількість чоловіків і жінок від загальної кількості кандидатів, у тому числі серед перших двадцяти, з різницею в одну кандидатуру” (ст. 11). “У кожному із списків різниця в кількості кандидатів чоловіків і жінок не повинна перевищувати одне прізвище. В кожному списку прізвища кандидатів у депутати чоловіків та жінок чергуються. Така пропорція має бути збережена і після того, як із списків, завірених виборчою комісією, виборче об’єднання виключає деяких кандидатів з певної причини” (ст. 12).

У проекті цього Закону закладено один із існуючих у світі способів представництва жінок у парламенті: вимога від виборчих об’єднань (виборчих блоків) висувати певну кількість жінок-кандидатів (рівну кількість жінок і чоловіків від загальної кількості кандидатів). Одночасно гарантується квота 50/50 для кожної статі. Прийняття цього Закону та узгодження його положень з положеннями Закону України “Про вибори народних депутатів України” та іншого виборчого законодавства свідчило б про формування нової політичної волі, реальні наміри влади розбудовувати демократичну, соціальну, правову державу. Тільки через законодавче встановлення рівних можливостей жінок і чоловіків у виборчих правах неможливо забезпечити активну участь жінок у політичному та громадському житті суспільства. Необхідна більш активна участь самих жінок у політичному житті, стимулювання їх політичної активності в політичних партіях та громадських організаціях, створення жіночих політичних партій, неурядових організацій, законодавчі, урядові, пропагандистські, освітні заходи.

Розділ IV. ЗАКОНОДАВСТВО ПРО ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДЯН: ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ

Досвід низки країн показує, що зміни відбуваються швидше і є більш значними, якщо у прийнятті рішень бере участь значна кількість жінок. Політична активність українських жінок є низькою. Така ситуація пояснюється існуванням традиційного стереотипу про “домашнє” призначення жінки, її слабку придатність до політичної, управлінської діяльності, а також поширенням міфу, що жінки не цікавляться політикою. В свідомості самих жінок також міцно закріпився стереотип жіночої неповноцінності в політиці, державній діяльності, взагалі в будь-якій діяльності, яка не пов'язана з біологічними та соціальними функціями жінки та матері. Так, за даними соціологічних досліджень, чверть з опитуваних жінок упевнена, що “в політиці краще обійтись без жінок”, та “жінки не повинні обіймати керівні посади”. Водночас інші статистичні дані спростовують міф про аполітичність українських жінок. За їх даними, 71% українських жінок цікавляться політикою, стежать за головними подіями в державі⁸.

Рівні можливості на участь у політичному житті держави для жінок нарівні з чоловіками надає ст. 36 Конституції України: “Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей”. Право громадян України — як жінок, так і чоловіків на свободу об'єднання

⁸ *Проблеми розвитку демократії та забезпечення рівних прав жінок і чоловіків в Україні* трансформаційного періоду: Наукова доповідь. — К., 1998. — С. 11, 32.

у політичні партії та громадські організації гарантується Законом України “Про об’єднання громадян”. Закон України “Про вибори народних депутатів України” вивів за рамки виборчого процесу громадські організації і остаточно вирішив питання щодо розподілу об’єднань на ті, що займаються політикою, і ті, що мають іншу мету. З прийняттям Закону України “Про політичні партії в Україні” відбулося остаточно розмежування діяльності політичних партій і громадських організацій.

Право на свободу об’єднання в політичні партії та громадські організації є важливим політичним правом осіб кожної статі. Це право тісно пов’язане з правом і жінок, і чоловіків бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Через політичні партії громадяни реалізують своє право бути обраним та брати участь в управлінні державними справами. Відповідно до частини другої ст. 36 Конституції України політичні партії сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Право громадян брати участь в управлінні державними справами, зокрема шляхом реалізації ними виборчого права, може ефективно здійснюватися тільки за умови здійснення інших політичних прав: на свободу об’єднання (ст. 36 Конституції України), свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34 Конституції України), права проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39 Конституції України).

Забезпечення будь-якою демократичною державою справедливих і вільних виборів є одним із необхідних елементів забезпечення інших прав людини. В свою чергу виборче законодавство орієнтоване на участь політичних партій у виборах, яка простежується на більшості стадій виборчого процесу.

Положення ст. 36 Конституції України щодо права жінок разом з чоловіками об’єднуватися у політичні партії та громадські організації, як і інші положення щодо рівних прав на участь у політичному житті, не діють на практиці, оскільки в законодавстві відсутні відповідні механізми забезпечення реальних гарантій такої рівності. А право без гарантій є фікцією.

Закони України не містять дискримінаційних норм та обмежень, які стосуються участі жінок у політичній та громадській діяльності.

Водночас вони і не забезпечують паритетного представництва та участі жінок у політичних партіях та громадських організаціях. У законодавстві взагалі відсутній механізм, який би забезпечував паритетне представництво жінок і чоловіків у політичних партіях.

У СРСР жінки обіймали політичні посади, але вони ніколи не мали рівних можливостей та реальної влади. І на сучасному етапі ситуація змінилася не набагато; жінки майже повністю маргіналізовані як політичні діячі, розглядаються як пасивний електорат і практично не розглядаються як потенційні політики та політичні діячі.

Як можна змінити таку ситуацію?

Уявляється, що першими кроками в цьому напрямі має бути знищення міфу про непридатність жінок до політичної діяльності, усвідомлення ними свого політичного потенціалу, розроблення спеціальних заходів державою.

Участь жінок у політичному та громадському житті на рівних умовах із чоловіками є умовою демократії. Суспільство не може вважатися демократичним, якщо в ньому не досягнуто рівності. Жінки повинні мати рівні можливості з чоловіками управляти суспільством. У цьому аспекті значну роль можуть відіграти об'єднання громадян (неурядові організації).

Демократичні перетворення в Українській державі сприяли зростанню активності жінок, становленню жіночих громадських організацій. Проте жіночі громадські організації ще не стали реальним чинником громадянського суспільства. Сьогодні для українського суспільства досить важливою є підтримка таких громадських організацій, які через потужний жіночий рух зможуть впливати на суспільні процеси, а отже, сприяти вирішенню гендерних проблем. Зі свого боку держава повинна створити законодавчі можливості для жіночих неурядових організацій.

Положення Конституції України щодо надання жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній діяльності (ст. 24), свободи об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних та інших інтересів (ст.36), права брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38) не дістали розвитку в конституційному законодавстві, яке регулює статус політичних партій.

Закон України “Про політичні партії в Україні” від 5 квітня 2001 р. не забезпечує створення можливостей для сприяння рівноправності, підтримки жінок на виборах до парламенту, їх участі в керівних органах політичних партій.

Взагалі політичні права можуть бути реалізовані людиною як індивідуально, так і колективно — через об’єднання з іншими людьми. Право на об’єднання у політичні партії має сенс тільки як колективне право. Як колективне право воно передбачає об’єднання у політичні партії представників обох статей, оскільки суспільство складається як з жінок, так і з чоловіків. Конституційне право на об’єднання в політичні партії потребує відповідної законодавчої бази, яка могла б запровадити політику рівноправності.

Позитивним моментом для реалізації цього політичного права, на жаль, без урахування гендерного аспекту, є прийняття Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. Закону України “Про політичні партії в Україні”. Відповідно до п. 11 частини першої ст. 92 Конституції України цей Закон визначає засади утворення і діяльності політичних партій.

Закон складається з таких шести розділів, як: “Загальні положення”, “Членство в політичних партіях та їх утворення”, “Реєстрація та права політичних партій”, “Кошти та інше майно політичних партій”, “Державний контроль за діяльністю політичних партій”, “Заклучні положення”.

Відповідно до положень ст. 3 Закону України “Про політичні партії в Україні” політичні партії проводять свою діяльність відповідно до Конституції України, цього Закону, а також інших законів України та згідно з партійним статутом, прийнятим у визначеному цим Законом порядку.

Політичні партії є важливим суб’єктом виборчого процесу, а представництво жінок у органах влади залежить від виду виборчої системи та виборчого законодавства. Тому аналіз положень Закону України “Про політичні партії в Україні” щодо забезпечення рівних можливостей кожній соціальній статі бути обраними та впливати на діяльність політичної партії, є важливим для виявлення гендерних прогалин.

Висування і реєстрація кандидатів є важливою стадією виборчого процесу. У багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі

право висування кандидатів у депутати реалізується виключно через політичні партії та виборчі блоки партій. Політичні партії, виборчі блоки партій висувають кандидатів у депутати єдиним списком (частина перша ст. 21 Закону України “Про вибори народних депутатів України”).

Закон України “Про вибори народних депутатів України” встановлює, що право формування списків кандидатів у депутати належить вищому представницькому керівному органу політичної партії, виборчого блоку політичних партій у визначений ними спосіб.

Зрозуміло, що порядок формування списку кандидатів у депутати політична партія чи виборчий блок партій визначають самостійно, але згідно із своїм статутом чи установчими документами. Тільки через гендерно збалансований список кандидатів у депутати жінки отримують рівні з чоловіками можливості бути обраними до парламенту. Формування політичною партією гендерно збалансованого списку є однією із процедур забезпечення, відповідно до вимоги Конституції України (частина третя ст. 24), рівних можливостей жінкам і чоловікам у політичній діяльності. Однак, Закон України “Про політичні партії в Україні” не містить вимог щодо формування такого списку. Законом не встановлено ефективного механізму висування жінок в органи влади на всіх рівнях. Серед відомостей, які має містити статут політичної партії, необхідно передбачити порядок формування списку кандидатів у депутати.

Основним механізмом встановлення рівноваги жінок і чоловіків є гендерні квоти. Основна мета гендерних квот — реальне забезпечення жінкам пасивного виборчого права, а отже, залучення їх у політичне життя і усунення ізоляції у ньому.

В Україні лише єдина Прогресивна соціалістична партія України, яка хоча й немає офіційно затвердженої квоти, під час виборів до парламенту 1998 р. включила до свого виборчого списку чимало жінок, і відповідно половина партійної фракції ПСПУ складалась з жінок. Партія планує до виборчого партійного списку на виборах у 2002 р. включити жінок більш як 33 % його складу.

Оскільки політичні партії та вибори пов’язані між собою функціонально та організаційно на всіх стадіях виборчого процесу, в Законі України “Про політичні партії в Україні” необхідно встановити вимоги до порядку формування списків кандидатів у депутати. Цей поря-

док повинен забезпечувати рівні можливості жінкам і чоловікам бути обраними до парламенту. Найкращим є порядок, коли прізвища жінок і чоловіків чергуються у списку. Чим ближче розташоване прізвище кандидата до початку списку, тим більше у нього шансів перемогти.

Такий спосіб формування списку кандидатів у депутати передбачений проектом Закону України “Про державні гарантії рівних прав та можливостей чоловіків і жінок”: “У кожному із списків кандидатів різниця в кількості не повинна перевищувати одне прізвище. В кожному списку прізвища кандидатів у депутати жінок та чоловіків чергуються. Така пропорція має бути збережена й після того, як із списків, завірених виборчою комісією, виборче об’єднання виключає деяких кандидатів з певної причини” (ст. 12).

Закон України “Про вибори народних депутатів України” гарантує незалежність політичної партії і виборчого блоку партій у питанні формування списку кандидатів у депутати. Встановлення черговості розташування кандидатів у депутати у списку відповідно з урахуванням соціальної статі не є порушенням цієї незалежності, а лише сприяє реалізації конституційного положення щодо рівних можливостей. У Законі України “Про вибори народних депутатів України” необхідно закріпити положення щодо встановлення квот представництва жінок у керівних партійних органах. У ньому мають бути положення про те, що в програмних документах партії, її статуті повинен бути розділ, який регулював би участь політичної партії у виборах з урахуванням гендерного аспекту.

Загалом можна стверджувати, що законодавець під час прийняття Закону України “Про політичні партії в Україні” проігнорував гендерний аспект у політичному процесі. Без його врахування закріплене в ст. 1 Закону України “Про політичні партії в Україні” положення про право громадян на свободу об’єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів залишиться декларативним.

У цьому плані прогресивними є пропозиції, викладені в проекті Закону України “Про державні гарантії рівних прав та можливостей чоловіків і жінок”. У проекті Закону встановлено, що при висуненні кандидатів від виборчих об’єднань (виборчих блоків) у списках

кандидатів має бути однакова кількість жінок і чоловіків, у тому числі серед перших двадцяти, з різницею в одну кандидатуру.

Закон України “Про політичні партії в Україні” має визначати мінімальні межі представництва жінок у політичних партіях, встановлювати відповідні процедури призначення їх на партійні посади. В цьому Законі необхідно закріпити положення про те, що в програмі політичної партії, де йдеться про цілі, завдання партії та шляхи їх досягнення, потрібно врахувати потреби як жінок, так і чоловіків.

Політичні партії, якщо вони прагнуть відобразити інтереси народу, мають виступати засобом підтримки балотування жінок на виборах до парламенту та органів місцевого самоврядування. У зв’язку з цим у законі важливо закріпити положення, яке забезпечувало б рівні можливості для жінок і чоловіків — членів партії на представництво в керівних органах партії, а також у списках кандидатів на виборні посади в органи державної влади та місцевого самоврядування.

Відповідні позитивні положення пропонує проект Закону України “Про державні гарантії рівних прав та можливостей чоловіків і жінок”: “У списках кандидатів, висунутих на виборні посади від політичних партій має витримуватися принцип рівних можливостей жінок і чоловіків на представництво в керівних органах — 50/50, з різницею в одну кандидатуру” (ст. 13).

Закон України “Про об’єднання громадян” від 16 червня 1992 р. також не враховує принципу гендерної рівності. Це повною мірою зрозуміло, оскільки він прийнятий до набрання чинності Конституцією України 1996 р., а проблема рівності статей і на сучасному етапі натикається на чимало перешкод, зумовлених існуванням традиційно усталених гендерних стереотипів та відсутністю гендерної демократії, сформованої гендерної культури.

В Законі України “Про об’єднання громадян” закріплено право громадян на свободу об’єднання в політичні партії та громадські організації. В ньому передбачено, що Верховна Рада України встановлює пільги щодо оподаткування доходів із окремих видів господарської або іншої комерційної діяльності об’єднань громадян, створених ними установ та організацій, заснованих підприємств, максимальні розміри окремих та загальних річних пожертвувань на користь політичних партій, затверджує перелік всеукраїнських громадських організацій, яким

держава надає матеріальну допомогу (частина третя ст. 8). У Законі України “Про об’єднання громадян” важливо було б закріпити як тимчасовий захід положення про матеріальну підтримку державою жіночих політичних партій та громадських організацій, а також тих об’єднань громадян, метою діяльності яких є захист і забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

Утілення принципу гендерної рівності вимагає прийняття нової редакції Закону України “Про об’єднання громадян”. Він повинен враховувати положення Конституції України: права і свободи людини і громадянина та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3); суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної багатоманітності, держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України (ст. 15); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (ст. 21); кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов’язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24); громадяни мають право на свободу об’єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36). Необхідно посилити гарантії діяльності жіночих політичних партій та громадських організацій, передбачити зменшення для них податків як тимчасовий факт. Усі ці положення в своїй основі передбачають гендерний компонент. Однак Закон, враховуючи реальну гендерну ситуацію, має втілити механізми, спрямовані на забезпечення гендерного прогресу.

Безумовно, політичні партії мають великі можливості впливати на законодавців та уряд, але не можна применшувати ролі громадських організацій. Останні як об’єднання громадян за різними напрямками та інтересами мають значний вплив на громадську думку, зміну суспільної свідомості, формування громадянської позиції, політичні процеси в країні. Вони у своїй діяльності в міру своєї можливості формують гендерну палітру соціального життя.

Розділ V. НАЦІОНАЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОПРАВНОСТІ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ

Права жінок є невід'ємною частиною універсальних прав людини. Відповідно до ст. 21 Конституції України права і жінок, і чоловіків, притаманні їм від народження, є невідчужуваними та непорушними. Необхідно підкреслити, що всі основні міжнародні договори з прав людини називають *стать* серед ознак, дискримінацію щодо яких з боку держави заборонено. Питанню забезпечення рівності чоловіків і жінок спеціально присвячений окремий міжнародний договір — Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод, відкритий для підписання 4 листопада 2000 р. у Римі. Цей Протокол конкретизує і розширює сферу ст. 14 Конвенції про захист прав людини та основних свобод: “Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин”. Конституція України (ст. 24) вимагає застосовувати однакові стандарти прав, свобод і обов'язків до усіх без винятку осіб. Належна реалізація конституційних принципів правового статусу особи вимагає наявності окремих законів, які деталізували б конституційні норми, встановлювали механізми та процедури здійснення і захисту прав людини і громадянина. Законодавство є необхідною попередньою умовою рівності можливостей жінок і чоловіків у суспільстві, але недостатньою.

Відповідно до положень ст. 3 Конституції України утвердження і забезпечення прав і свобод людини, а отже, прав жінки і чоловіка, є головним обов'язком держав. Гарантувати реальне здійснення прав і свобод людини і громадянина держава зобов'язана всіма властивими їй засобами. До цих засобів належить діяльність законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Особлива відповідальність у

забезпеченні прав і свобод покладається на Верховну Раду України — єдиний орган законодавчої влади в Україні. Найбільш ефективною гарантією прав і свобод людини і громадянина є правосуддя.

Конституційно-правовий статус жінки і чоловіка конкретизується в галузевому законодавстві. В цьому аспекті ідея рівноправності найширше може бути втілена за допомогою державного механізму і насамперед через нормотворчість.

На всіх етапах розвитку української державності законодавство є ефективним важелем управління суспільством. Правильне відображення потреб життя, ефективність, повнота і своєчасність законодавчих рішень, якісні закони на сучасному етапі стають визначальними чинниками політичного, соціального і духовного оновлення України, її економічних перетворень.

У системі поділу влади в державі право на нормотворчість мають органи законодавчої і виконавчої влади. Основною формою нормотворчості є законодавча діяльність, яка властива тільки законодавчій владі. Результатом цієї діяльності є закон — офіційний державний акт, в якому законодавча влада виявляє свою волю щодо правового регулювання суспільних відносин. За допомогою закону законодавча влада здійснює первинне регулювання суспільних відносин. Отже, саме Верховна Рада України законодавчо закріплює правовий статус особи. Тільки парламент за допомогою законів може створити необхідну основу для діяльності всіх інших органів державної влади у сфері забезпечення прав людини, зокрема, і гендерної рівності. Увага до цієї проблеми лише на рівні окремих розмов про поліпшення становища українських жінок без законодавчих гарантій є свідченням традиційного мислення та відсутності гендерної культури в Україні, яка передбачає утвердження рівності прав, людських взаємин між жінками і чоловіками в суспільстві, побудованих на паритетності.

Конституція України проголосила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Це положення є важливим для формування правової держави, яка покликана здійснювати захист прав і свобод людини, для якої людина — і жінка, і чоловік є метою, а не засобом існування. У розвинутому демократичному суспільстві закон не може бути формою пригнічення, нівелювання ролі особи, адже для такого

суспільства найбільшою цінністю є людина. Тому за допомогою закону необхідно усунути асиметрію, розбалансованість у правовому статусі жінки і чоловіка, закріпити нові процедури і механізми реального забезпечення гарантій їх прав.

Відповідно до ст. 92 Конституції України виключно законами визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина; основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації; організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби; організація і порядок проведення виборів і референдумів. Відповідно до частини першої ст. 1 Протоколу №12 до Конвенції про захист прав людини і основних свобод користування будь-яким правом, яке визнане законом, повинно забезпечуватись без будь-якої дискримінації за ознакою *статі*, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, приналежності до національних меншин, майнового стану, народження або будь-якої іншої обставини. Отже, і Протоколом визначено, що саме законом повинні визначатися права і свободи, саме законом повинні встановлюватися відповідні гарантії користування всіма конституційними правами без дискримінації за ознакою статі.

Основні положення Конституції України щодо рівності людей у гідності та правах, рівності конституційних прав і свобод, рівності прав жінки і чоловіка потребують розвитку і конкретизації в галузевому законодавстві і передусім в конституційному законодавстві України. Це стосується насамперед виборчого законодавства, законодавства про всеукраїнський та місцеві референдуми, об'єднання громадян (політичні партії і громадські організації), національні меншини, громадянство, молодіжну політику, інформацію, місцеве самоврядування тощо.

З метою практичного втілення принципу рівноправності чоловіка і жінки в законодавстві необхідно закріпити соціально-юридичний механізм реалізації та забезпечення гендерної рівності. Цей механізм

повинен охоплювати певну систему загальних, юридичних, організаційних гарантій, правову культуру, процедури, відповідальність і забезпечувати необхідні умови поваги до прав і свобод жінки та чоловіка, повне і всебічне здійснення ними конституційних прав.

Утвердження рівності жінок і чоловіків, забезпечення їх рівних прав і можливостей потребує впровадження спеціального державного механізму, тобто системи державних органів, які займалися б розробкою, заохоченням реалізації, контролем, оцінкою, пропагандою і мобілізацією підтримки гендерної політики, спрямованої на демократичний розвиток суспільства і самовираження в ньому як рівних обох соціальних статей.

Особлива роль у державному механізмі реалізації та утвердження принципу рівноправності жінок і чоловіків належить Верховній Раді України. В її структурі мав би відіграти значну роль окремий комітет (або підкомітет в структурі комітету) із питань рівних прав і можливостей, який би враховував гендерну проблематику в усіх стратегічних та програмних документах, проводив аналіз наслідків реалізації тих законів та постанов, що розробляються та приймаються Верховною Радою України.

В межах такого профільного комітету (підкомітету) Верховної Ради України важливо було б запровадити механізм постійних парламентських слухань (удосконалити існуючий механізм парламентських слухань) з питань реального стану в Україні щодо рівності обох соціальних статей та її законодавчого забезпечення. Значення цих слухань полягає в їх публічному характері, впливі на громадську думку, в детальному аналізі всіх аспектів діяльності уряду, одержанні та поширенні гендерної інформації та гендерної статистики найбільш ефективним способом. Парламентські слухання мають стати способом гендерного впливу на політику в цій сфері.

У 1995 р. відбулися парламентські слухання з питання ходу реалізації Конвенції ООН "Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок", на яких прийняті рекомендації учасників парламентських слухань щодо реалізації Конвенції в Україні. Вони були затверджені постановою Верховної Ради України "Про рекомендації учасників парламентських слухань щодо реалізації в Україні Конвенції ООН "Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок". У цих рекомендаціях

Кабінету Міністрів України рекомендовано спільно з парламентськими комісіями вжити відповідних заходів щодо їх реалізації.

Не всі рекомендації парламентських слухань були втілені в життя. Зокрема, виконана рекомендація до проекту Конституції України, що обговорювалася на той час, щодо внесення статті про рівні права та свободи жінок і чоловіків та рівні можливості їх реалізації. Було створено національний механізм на урядовому рівні. Так, у 1996 р. було створено Міністерство України у справах сім'ї та молоді. У процесі адміністративного реформування в системі державного управління в березні 1999 р. це міністерство було ліквідовано і створено Державний комітет України у справах сім'ї та молоді⁹. А відповідно до Указу Президента України “Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади” від 15 грудня 1999 р. Державний комітет України у справах сім'ї та молоді був ліквідований і на його базі та Державного комітету України по телебаченню і радіомовленню був створений Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України. Указом Президента України “Про реорганізацію Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України” від 22 листопада 2001 р. № 1132/2001 створено Державний комітет України у справах сім'ї та молоді. В той час, коли робилися перші кроки щодо формування гендерної політики в Україні, при проведенні адміністративної реформи влада продемонструвала непослідовність у запровадженні гендерної рівності. Парадоксом є те, що Україна, підписавши низку міжнародних документів і конвенцій щодо забезпечення гендерної рівності, не проявила політичної волі у проведенні гендерної політики.

Позитивним кроком у здійсненні парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина стало створення нового конституційного органу — Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Такий крок відповідає стратегічній меті Пекінської платформи дій 1995 р., яка передбачає активізацію і заохочення розроблення програм захисту прав жінок у національних установах, що займаються захистом прав людини і здійснюють програми, таких, як комісії з прав людини, надання їм

⁹ *Гендерний аналіз українського суспільства.* — К., — 1999. — С.57.

належного статусу, ресурсів і доступу до уряду з метою здійснення допомоги окремим особам, зокрема жінкам, і забезпечення того, щоб усі установи приділяли належну увагу проблемам, які пов'язані з порушенням прав жінок.

Розвинуті демократичні країни мають багатий досвід існування і діяльності відповідних організаційних структур, компетенція яких має гендерний зміст. Зокрема, в Швеції в структурі державного органу щодо захисту прав людини працюють чотири омбудсмени, серед яких і омбудсмен з питань рівних можливостей. Він займається виключно питаннями рівності в сфері праці. Застосування заходів у зв'язку з дискримінацією за ознакою статі в інших сферах належить до компетенції інших державних органів. Зокрема, існує Комісія з питань рівності (створена в 1980 р.), яка призначається урядом; Суд з трудових спорів. Як бачимо, в Швеції, яка є зразком запровадження принципу рівноправності, існує досить розгалужений державний механізм захисту прав за ознакою статі.

В Норвегії відповідно до Закону "Про рівноправність між статями" від 9 червня 1978 р. король призначає раду з рівноправності, Уповноваженого з справ рівноправності і комісію — Оскаржувальну комісію з рівноправності.

В Ісландії відповідальність за здійснення Закону "Про рівноправність жінок і чоловіків" покладається на міністра соціальних справ. Крім того, після кожних виборів до Альтінгу призначається рада по забезпеченню рівного статусу.

У державах, що виникли після дезінтеграції СРСР, ситуація щодо запровадження принципу рівноправності приблизно однакова: гендерна рівність переважно декларується. Винятком є країни Балтії. Зокрема, в Литві призначено Уповноваженого (омбудсмена) з рівних можливостей жінок і чоловіків, а також постановою Сейму Литовської Республіки від 25 травня 1999 р. засноване Управління омбудсмена з проблем рівноправності. В країні працюють шість омбудсменів.

Досвід зарубіжних країн заслуговує на увагу, вивчення і втілення в Україні, де ще зберігаються стійкі стереотипи традиційного суспільства щодо соціальних ролей жінки і чоловіка, де переважна більшість політиків-жінок та й політиків-чоловіків не бажає, або за своїм рівнем політичної культури не готова повернутися обличчям до гендерної рівності.

В Україні в структурі центральних органів виконавчої влади є потреба в створенні державного комітету з рівних прав і можливостей, розширенні компетенції всіх центральних та місцевих органів виконавчої влади з питань визначення цілей та методів реалізації гендерної політики. Доцільно і бажано заснувати таку інституцію, як Уповноважений з рівності жінок і чоловіків. Порухення прав людини в Україні є типовим явищем. Серед порушень прав людини, на які реагує Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, багато порушень за ознакою статі, порушень, які стосуються як прямих, так і непрямих проявів дискримінації жінок.

Враховуючи, що ліквідація дискримінації за ознакою статі є вимогою всіх міжнародних документів, а в Українській державі це питання є досить гострим, створення інституту Уповноваженого з рівності жінок і чоловіків ніякою мірою не дублюватиме компетенцію Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Створення цієї інституції відповідно до вимог міжнародних документів, необхідно розглядати як запровадження національного механізму контролю за реалізацією конституційної норми про рівність прав і можливостей кожної статі. Уповноважений з рівності жінок і чоловіків здійснюватиме один із напрямів захисту прав людини. Заснування такої інституції буде серйозним кроком у напрямі досягнення гендерної рівності в українському суспільстві.

Більшість держав-членів Ради Європи ратифікували Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Переважна більшість держав прийняла відповідне законодавство, яке спрямоване на ліквідацію будь-якого виду дискримінації і запровадження принципу рівноправності. Прийняття нової Конституції України, міжнародні зобов'язання Української держави зумовлюють реформування більшості її інститутів, що вимагає створення розвиненої правової системи, яка запезпечувала б ефективне регулювання суспільних відносин, зокрема відносин щодо запровадження рівності статей в Україні.

З правового погляду в Україні забезпечене недискримінаційне для жінок законодавство. На конституційному рівні закріплені фундаментальні права людини, а також гарантії їх захисту. Інтереси жінок захищаються національними законами та кодексами. Водночас положення законів не закріплюють відповідні процедури і механізми

забезпечення рівності статей, а отже, залишаються декларативними і декоративними. Відповідно до Конституції України конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають зміст законів, інших нормативно-правових актів. Конституція визначила нормативно-правові акти, які приймаються в державі: закони, постанови, інші акти Верховної Ради України (ст. 91); укази і розпорядження Президента України (ст. 106); постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України (частина перша ст. 117); нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (частина третя ст. 117); місцевих державних адміністрацій (ст. 118), органів місцевого самоврядування (ст. 144); рішення та постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим (ст. 136).

У цій системі нормативно-правових актів Конституція має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ст. 8). В силу юридичної природи Конституція регулює суспільні відносини в усіх сферах, але не всі відносини, а тільки найважливіші. Специфіка конституційних норм полягає в тому, що одні з них можна застосовувати безпосередньо, а інші потребують додаткової конкретизації та регламентації галузевим законом. Конституційні норми можуть конкретизуватися як в одній, так і в низці галузей законодавства. Здійснення конституційних норм переважно пов'язане з використанням, виконанням і додержанням норм галузевого законодавства. В одних випадках Конституція України безпосередньо вказує на необхідність прийняття конкретних законів: закону про регламент Верховної Ради України (ст. 82), закону про Державний бюджет України (ст. 95). В інших випадках — у загальному плані відсилає до поточних галузевих законів: підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом (ст. 4), застосування мов в Україні визначається законом (ст. 10), право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону (ст. 14) та інші випадки (ст. 15, 17, 20, 26, 41, 57, 67, 77, 89, 103 та ін). У Конституції України є статті, які не містять відсилок до поточного законодавства. Зокрема, положення щодо всеукраїнського референдуму, який призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до

їхніх повноважень, встановлених Конституцією. Проте реалізація цих положень потребує визначення порядку проведення такого референдуму. Так само не можна безпосередньо застосувати конституційне положення, що рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням рівних із чоловіками можливостей. Рівність можливостей не забезпечується при реалізації тільки положень Конституції України про конституційні права (розділ II).

Усі конституційні норми, які визначають права і свободи людини і громадянина, містять стандарт поведінки громадян і держави. Зрозуміло, що цей стандарт потребує встановлення в законі процедури реалізації положень Конституції України.

Відповідно до ст. 2 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок держави-сторони зобов'язуються включити принцип рівноправності жінок і чоловіків у свої національні конституції або інше відповідне законодавство, якщо цього ще не було зроблено, та забезпечити за допомогою закону й інших відповідних заходів практичне втілення цього принципу; вживати відповідних законодавчих та інших заходів, включаючи санкції там, де це необхідно, що забороняють будь-яку дискримінацію щодо жінок; встановити юридичний захист прав жінок на рівній основі з чоловіками та забезпечити за допомогою компетентних національних судів та інших державних установ ефективний захист жінок проти будь-якого акту дискримінації; вживати всіх відповідних заходів, включаючи законодавчі, щодо зміни або скасування чинних законів, постанов, звичаїв і практики, що являють собою дискримінацію щодо жінок.

Україна, відповідно до вимог Конвенції, включила принцип рівноправності жінок і чоловіків до національної Конституції, яка створила правову базу подальшого розвитку гендерного законодавства. Подальше завдання полягає у прийнятті таких галузевих законів, які забезпечать практичне втілення цього принципу. У Пекінській платформі дій наголошувалося, що до тих пір, поки в національному законодавстві і в національній практиці — в сімейному, цивільному, кримінальному, трудовому і торговому кодексах і адміністративних правилах і положеннях — не буде забезпечено повне визнання і ефективний захист, застосування, здійснення і дотримання прав жінок, передбачених у міжнародних договорах з прав людини, ці договори будуть залишатися на папері.

Конституція України 1996 р. діє вже п'ять років, але більшість гарантованих нею прав жінки не можуть реалізувати повною мірою з чоловіками, оскільки відповідного законодавства немає. Враховуючи, що норми Конституції України є нормами прямої дії, відсутність процедури реалізації права в законі не є підставою відмови в захисті прав і свобод в аспекті гендерної рівності. Проте тільки з прийняттям відповідного законодавства, яке буде надавати рівні можливості обом соціальним статям у всіх сферах життя, встановлення відповідальності за порушення права на рівність прав і свобод жінки і чоловіка та його дотримання і виконання, можна буде говорити про реальний захист прав жінок нарівні з чоловіками.

Міжнародними документами право на рівність розглядається як самостійне, основне право людини. Як і інші права людини, це право повинно гарантуватися кожній особі, підлягати самостійному судовому оскарженню. Право на рівноправність дістало закріплення на найвищому конституційному рівні. Воно повинно дістати закріплення і на нижчому галузевому рівні, який через конкретизацію конституційних норм забезпечить його реалізацію у всіх сферах життя. Водночас, враховуючи універсальність цього права, необхідно прийняти окремий закон, який регулював би процесуальні та процедурні механізми реалізації цього принципу, встановлював би гарантії забезпечення рівноправності статей.

Необхідно підкреслити, що в останнє десятиліття такі закони прийняті у Швеції, Фінляндії, Норвегії, Голландії, Японії, Франції, Ісландії, Литві. Досвід цих країн показує, що прийняття закону про рівноправність статей суттєво вплинуло на формування паритетних відносин у суспільстві між жінками і чоловіками. Закон Литовської Республіки "Про рівні можливості" став першим таким законом, прийнятим у регіоні Центральної та Східної Європи. Мова про необхідність мати конкретний закон про гендерну рівність велась у Литві з 1992 р., але лише 1 грудня 1998 р. він був підписаний Президентом Литви і вступив в дію 1 березня 1999 р. Заперечення законодавців щодо необхідності прийняття цього закону зводились переважно до того, що гендерна рівність вже забезпечена іншими законами. Реальна можливість прийняти Закон "Про рівні можливості" з'явилася у 1996 р. після виборів до Сейму, коли була створена фракція жінок-парла-

ментаріїв і коли більшість партій уже задекларували проблему рівності між жінками і чоловіками в своїх партійних програмах¹⁰.

Оскільки Литовська Республіка входила до складу ЄСРСР, що не могло не відобразитися на суспільній свідомості щодо місця і ролі кожної статі в суспільстві, можна прогнозувати, що відповідні перешкоди у прийнятті такого закону виникнуть і в інших пострадянських республіках.

Відповідний проект закону вже розроблено і в Україні, і в Росії. В Українській державі законопроект “Про державні гарантії рівних прав та можливостей чоловіків і жінок” поданий до Верховної Ради України групою народних депутатів України. Прийняття цього Закону стало б підтвердженням реальних намірів України виконувати міжнародні зобов’язання та сформулювати правову, демократичну, соціальну державу, де пріоритетом виступає людина незалежно від статі.

В проекті Закону закладені елементарні норми демократії, які вже пройшли випробування в низці європейських країн. Позитивно, що проект Закону враховує саме гендерний аспект: встановлює правові форми подолання дискримінаційного ставлення до кожної соціальної статі, стверджує рівний правовий статус жінки і чоловіка, не відкидаючи державний напрям діяльності щодо поліпшення становища жінок як тимчасові спеціальні заходи, спрямовані на прискорення встановлення фактичної рівності між обома соціальними статями.

Проект Закону України “Про державні гарантії рівних прав та можливостей чоловіків і жінок” охоплює норми щодо забезпечення рівних можливостей чоловіків і жінок у виборчій системі, соціально-економічній сфері, встановлює механізми забезпечення та нагляду за забезпеченням рівності жінок і чоловіків.

Важливим для формування гендерного законодавства є положення ст.8 проекту: “В Україні проводиться гендерна експертиза чинного законодавства, проектів законів, інших нормативно-правових актів з метою виявлення дискримінації та обмеження за ознакою статі й вироблення рекомендацій шляхів їх усунення. При здійсненні правотворчої діяльності обов’язковим є врахування рівності чоловіків і жінок”.

¹⁰ *Із виступу* Уповноваженого з рівних можливостей (Литва) на конференції “Рівні можливості для позитивних змін у суспільстві”, яка відбулася у м. Києві 19—20 квітня 2001 р.

Гендерна експертиза законодавства є стратегічною концептуальною лінією гендерних перетворень у правовій діяльності. Оскільки в парламенті переважна більшість чоловіків, то хочуть вони того, чи ні, але відтворюють законодавчо маскулинний світ, створюють переважно норми, що властиві саме для чоловічого світобачення й світосприйняття. У законодавчій діяльності бере участь лише 8 % жінок. Закономірно виникає запитання: чи впливають ці 8 % на прийняття законів? Відповідь напрошується така: одностатевість законів не потребує доведення. Цілком зрозуміло, що будь-яке рішення повинно прийматися збалансованою кількістю представників кожної соціальної статі. Тому через запровадження обов'язкової гендерної експертизи необхідно впливати на законодавця. Ця експертиза повинна давати відповідь на такі питання: відповідність законопроекту Конституції України — принципу рівноправності громадян; відповідність законопроекту міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; можливість настання позитивних і негативних наслідків у економічному, політичному, соціальному плані; оптимальні шляхи та методи врегулювання суспільних відносин з рівноправності громадян; відповідність законопроекту соціально-економічним умовам; узгодженість законопроекту з іншими нормативно-правовими актами; сумісність положень законопроекту із принципами правової, соціальної держави; наявність необхідних фінансових ресурсів для запровадження закону; якість законодавчої техніки.

Гендерна експертиза повинна охоплювати його концептуальну, соціологічну, фінансово-економічну, юридично-технічну оцінку. Ця експертиза національного законодавства потребує врахування Концепції адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України у березні 1998 р. Концепція передбачає поетапне приведення національного законодавства у відповідність до правових норм, що діють у країнах — членах ЄС.

Реалізація і забезпечення конституційного принципу рівності прав і свобод обох статей залежить також від рівня демократизації суспільства, психологічної підготовленості влади, посадових осіб щодо сприйняття концепції прав людини в аспекті гендерної рівності.

Враховуючи важливу роль парламенту щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, вдосконалення законодавства в цій сфері необхідно розробити і запровадити механізм надання правової допомоги народним депутатам України з питань забезпечення рівних прав і рівних можливостей жінок та чоловіків.

Демократизація суспільства вимагає рівноправної участі жінок і чоловіків у процесі прийняття управлінських рішень. Без гендерної рівності в прийнятті політичних рішень мало ймовірності реального врахування гендерного чинника у процесі формування державної політики.

Як свідчать дані, Україна до 1997 р. за відсотком жінок, обраних або призначених на посади міністерського рівня, посідала 28 місце серед країн світу. Вона стоїть поряд з такими країнами, як Аргентина й Болівія (Південна Америка), Камбоджа, Лаос, Монголія, Непал, Нова Гвінея, Сингапур, Таїланд (Східна, Південна Азія і Тихий Океан), Вірменія, Афганістан, Грузія (Центральна Азія), Алжир, Ірак, Іран, Йемен, Кувейт, Ліван, Марокко, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія (Близький Схід і Північна Африка), Лесото, Маврикій, Мадагаскар, Сомалі (Африка)¹¹. За останніх змін у міністерських посадах це місце з погляду гендеру посується ще нижче.

Значне відчуження української жінки від системи владарювання є наслідком всього попереднього розвитку суспільства. Оскільки жінки не мають реальної економічної влади, то забезпечити їм доступ до політичної влади можна правовим шляхом, який є найбільш реальним і закладений у Конституції України.

Національний механізм забезпечення принципу рівноправності жінок і чоловіків у сфері управління вимагає, що усі міністерства, державні комітети, відомства повинні мати мандат на проведення огляду політики на основі гендерного підходу. Основним елементом цього національного механізму має бути Кабінет Міністрів України. Останній відповідно до ст. 116 Конституції України розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України, вживає заходів щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина, забезпечує здійснення внутрішньої і зовнішньої політики, виконання Конституції і

¹¹ Мельник Т.М. Гендерна політика в Україні. — С. 54.

законів України, розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України. Виконуючи ці та інші функції, визначені Конституцією та законами України, Кабінет Міністрів України має враховувати гендерний компонент і виходити з нього.

Конституцією України (ст. 120) встановлено, що організація, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України визначається законом України. Кабінет Міністрів повинен визначати політику рівності соціальних статей у системі державного управління, розробляти проект закону про Державний бюджет України з урахуванням гендерного підходу, складати та запроваджувати програми, спрямовані на зміну громадської думки з питань гендеру, гарантувати рівні права обом соціальним статям нормативно-правовими актами, що видаються ним, тобто адаптувати управління в Україні до європейських стандартів.

Реалізація пропозицій щодо діяльності уряду в сфері гендеру вимагає прийняття Закону України "Про Кабінет Міністрів України", в якому необхідно закріпити коло повноважень щодо розробки і реалізації гендерної політики, координації роботи всіх органів виконавчої влади у питанні забезпечення рівності жінок і чоловіків. У законі важливо встановити також відповідний механізм формування гендерно збалансованого складу уряду. Він має передбачати систему гендерного квотування, яка забезпечила б прийняття управлінських рішень обома соціальними статями.

Така система має бути запроваджена і при формуванні інших органів виконавчої та судової влади, органів місцевого самоврядування. У законодавстві необхідно встановити гендерну норму, яка забезпечувала б справедливе співвідношення місця обох статей на керівних посадах.

З метою приведення гендерного складу органів виконавчої та судової влади до вимог міжнародних стандартів, які Україна визнала шляхом ратифікації міжнародних договорів, бажано було б у законодавстві про державну та муніципальну службу встановити положення, що за результатами конкурсу, якщо керівник чоловічої статі, призначати заступником жінку і навпаки.

Отже, реальне забезпечення конституційного принципу рівності жінок і чоловіків можливе тільки при створенні та функціонуванні для цього національних організаційно-правових механізмів. Інакше такі принципи залишаться декларацією.

ВИСНОВКИ

Гендерна експертиза Конституції України та конституційного законодавства свідчить, що конституційний принцип рівності прав і можливостей жінки і чоловіка де-юре визнано і закріплено, а де-факто він повсюдно порушується. На тлі соціально-економічних проблем Української держави проблема гендерної рівності не стала пріоритетним напрямом внутрішньої політики України, а отже, ще не можна вести серйозну мову про повне втілення міжнародних стандартів.

В Україні проблема рівноправності жінки і чоловіка реалізується в таких умовах: незвинутість громадянського суспільства, усунення жінок від прийняття рішень на всіх рівнях владних структур, нестабільна економіка та ринок праці, фемінізація бідності, погіршення соціальної ситуації, насильство щодо жінок тощо.

Конституція України створила правову базу для подальшого розвитку гендерного законодавства, яке повинно функціонувати на основі принципу верховенства права та рівності прав жінки і чоловіка та відповідати їй. На сучасному етапі законодавство має забезпечувати вдосконалення та розвиток системи прав і свобод з урахуванням гендерної рівності, встановлювати соціально-юридичний механізм їх практичної реалізації.

Законодавча база України щодо закріплення рівного правового статусу жінки і чоловіка не відповідає повною мірою Конституції України та міжнародним стандартам у галузі прав людини. Відсутній також національний механізм, який забезпечував би рівноправність жінок і чоловіків.

Відповідно до положень Конституції України, яка встановлює найбільш важливі норми і принципи, що є вихідними для правового регулювання в різних формах, стратегічна мета забезпечення рівності і недискримінації статей полягає у:

- відмові від захисту прав і свобод виключно жінок та розгляд проблем обох соціальних статей;
- розробці і прийнятті відповідного антидискримінаційного законодавства в усіх галузях національного права;
- здійсненні систематичного перегляду чинних нормативно-правових актів з метою їх відповідності гендерним принципам;
- запровадженні обов'язкової гендерної експертизи законопроектів та чинних законів;
- сприянні співпраці державних структур, жіночих та інших об'єднань громадян, які сповідують і обстоюють ідею гендерної рівності;
- гармонізації національного законодавства з міжнародним правом з питань гендерної проблематики;
- створенні в структурі центральних органів виконавчої влади державного комітету з рівних прав і можливостей, розширенні компетенції всіх центральних та місцевих органів виконавчої влади, включивши до неї питання визначення цілей, напрямів та методів реалізації гендерної політики;
- заснуванні інституту уповноваженого з рівності чоловіків і жінок як одного з елементів національного механізму контролю за втіленням і реалізацією конституційного принципу рівноправності соціальних статей;
- запровадженні обов'язкових постійних парламентських слухань щодо практичного втілення в Україні принципу рівності соціальних статей.

Проведений аналіз конституційного законодавства та законодавства про вибори та об'єднання громадян свідчить, що воно не забезпечує жінкам рівних з чоловіками можливостей та є гендерно незбалансованим. Непослідовною у викладенні положень щодо рівних можливостей статей у гендерному аспекті є й Конституція України. Потребують перегляду та узгодження положення Конститу-

ції України щодо надання чоловікам рівних можливостей з жінками в сімейних відносинах, створення умов не лише матерям, а й батькам, які дають можливість поєднувати працю з батьківством, його правовим захистом, матеріальною та моральною підтримкою.

Очевидним є той факт, що найбільш сприятливою для жінок у забезпеченні рівних можливостей з чоловіками щодо реалізації пасивного виборчого права є пропорційна виборча система. За цієї системою у жінок є найбільше шансів бути обраними до парламенту. Ці шанси зменшуються за мажоритарної виборчої системи. Закон України "Про вибори народних депутатів України", регламентуючи право бути обраним кожному громадянину незалежно від статі, не встановлює рівних можливостей для жінок і чоловіків бути обраними. Встановлена чинним Законом України "Про вибори народних депутатів України" процедура висування кандидатів від політичних партій та виборчих блоків партій є недосконалою. Необхідно прийняти новий Закон і врахувати гендерний аспект реалізації кожною статтю пасивного виборчого права.

З метою сприяння участі в політичному житті жінок нарівні з чоловіками в законодавстві необхідно встановити мінімальні норми паритетності та гендерні квоти. Вони повинні бути запроваджені як у національній, так і місцевій виборчих системах, а також політичних партіях.

У виборчому законодавстві та законодавстві про політичні партії необхідно передбачити механізм, який спонукав би політичні партії залучати жінок на виборні та призначувані посади в тій же пропорції і на рівних умовах з чоловіками. Необхідно запровадити політичні, організаційні, матеріальні гарантії, які забезпечували б рівність жінок на виборах.

З метою утворення державних гарантій формування паритетних відносин між жінками і чоловіками необхідно найближчим часом прийняти Закон України "Про державні гарантії рівних прав та можливостей чоловіків і жінок".

Українська держава, хоча і непослідовно, але виявляє політичну волю щодо втілення в життя принципу гендерної рівності. Його повне

практичне втілення може відбутися за умови виявлення державою в особі владних структур сильної політичної волі і визнання рівності статей одним із своїх пріоритетів, а також прийняття антидискримінаційного законодавства і контролю за його виконанням. З метою зменшення розриву між положеннями Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, з одного боку, та чинним національним законодавством — з іншого, результати гендерної експертизи повинні враховуватися під час прийняття нових законів України та внесенні змін до чинних законів.

З М І С Т

<i>Вступ</i>	4
<i>Розділ I. ГЕНДЕРНИЙ КОНСТРУКТ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ</i>	
1996 р.	8
<i>Визначення гендерної стратегії розвитку суспільства і держави в Конституції України</i>	8
<i>Конституція України як відображення реальних гендерних потреб у розвитку українського суспільства</i>	11
<i>Основні гендерні положення, закріплені в Конституції України</i> ...	19
<i>Гендерний зміст всіх конституційних прав і свобод людини і громадянина</i>	29
<i>Розділ II. ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ГРОМАДЯНСТВО</i>	32
<i>Розділ III. ВИБОРЧЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ЯК ВТІЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГЕНДЕРНИХ ПРИНЦИПІВ</i>	40
<i>Розділ IV. ЗАКОНОДАВСТВО ПРО ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДЯН: ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ</i> .	52
<i>Розділ V. НАЦІОНАЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОПРАВНОСТІ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ</i>	60
<i>Висновки</i>	74

Підп. до друку 127.12.2001. Формат 60 × 84¹/₁₆. Папір офс. Гарнітура "Таймс".
Друк офс. Ум. друк. арк. 4,7. Обл.-вид. арк. 5,0.
Тираж 1000 прим. Зам. 724.

Видавництво "Логос"
Свідоцтво ДК № 201 від 27.09.2000 р.
01030, Київ-30, вул. Богдана Хмельницького, 10
Тел./факс 235-60-03

